

KISS ÁGNES*

Romániai magyar szamizdat folyóirat a nyolcvanas években

Feltételek, megvalósítások, fogadtatás

Ellenpontok: a Hungarian samizdat in 1980s' Romania – social conditions, impact, reception

ABSTRACT: In this study, I delve into the history of the Hungarian language samizdat journal *Ellenpontok* (Counterpoints) that appeared in Romania in 1982, primarily focusing on its impact and reception. On one hand, I argue that despite its brief existence and limited distribution, the samizdat journal had a significant social and political impact. To highlight a few of these positive effects, *Ellenpontok* inspired further dissident activities in Romania, led to a shift in editorial policy at Radio Free Europe in favor of Hungarian minority communities, and brought human rights and ethnic minority issues from Romania to international forums and diplomatic discussions.

On the other hand, I contend that the samizdat journal received far less appreciation at the time compared to how it is remembered collectively today. While a transnational support network facilitated its creation and message dissemination, within Romania, it faced nearly unanimous rejection from state authorities, Romanian intellectuals, and the vocal segment of the Hungarian elite. The dismissive attitude of the Hungarians can be attributed in part to frustration and personal resentments, but it also stemmed from the decisive incompatibility of active resistance with the informal-individual bargaining model of minority interest representation and claim-making employed by the Transylvanian Hungarian cultural and political elite. One can ascertain that the informal model of representation operated by the Hungarian political and cultural elite effectively limited active resistance.

To analyze the reception of the samizdat journal, I draw upon interviews and recollections of the journal's editors and their contemporaries, secret service documents (Securitate), as well as the literature on the Romanian dissidence.

KEYWORDS: szamizdat, szocializmus, kisebbség, informális képviselő

* A szerző a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója. E-mail: kissagi79@yahoo.com

Az *Ellenpontok* mint az „egyetlen” romániai szamizdat folyóirat a kommunista diktatúra idején – bár ez tényszerűen nem igaz, mivel pár számot a későbbi *Kiáltó Szó* is megért –,¹ két közismert narratívát alapoz meg a romániai ellenállás kontextusában. Az egyikben büszkén csendül az „egyetlen”, és a romániai ellenállás történetében kiemelkedőként mutat rá.² A másik narratívában a „csupán egy” értelemben jelenik meg, olykor némi kritikával övezve a disszidens tevékenységre való általános hajlandóságot és a folyóirat hatását, de leginkább a romániai elnyomó rendszer pusztító erejének bizonyóságaként. Ebben a dolgozatban az *Ellenpontok* történetét tekintem át, elsősorban a fogadtatás és a hatás szempontjából, és a különféle közegek recepciója, valamint a közéleti eredmények tükrében árnyalom a róla kialakult ambivalens narratívát.

A tanulmány három részből áll. Az elsőben felvázolom a romániai nyilvános ellenállás történetét, ezzel mintegy kontextusba helyezem az *Ellenpontokat*. Ezután röviden bemutatom a szamizdat folyóirat történetét: a létrehozóit, a megvalósítást és az akció elfojtását. A harmadik rész további adalékokkal szolgál a folyóirat történetéhez, de itt a hangsúly már annak külföldi és belföldi recepcióján van. A külföldi esetében az eltérő magyarországi álláspontokat, a Szabad Európa Rádió (SZER), a Hungarian Human Rights Foundation (HHRF) és az Egyesült Államok diplomáciai válaszait, illetve a nyugati sajtó és az emigráns magyar sajtó reakcióit tekintem át. Románián belül a hivatalos diskurzust, az állambiztonsági szolgálat (Securitate) hozzáállását, illetve a román és magyar elit reakcióit veszem sorra, a magyar közeg esetében pedig szétszálazom a támogatók és ellenzők érveit. Úgy tűnik, míg az ellenzéki mozgalmakat éltető transznacionális hálózatok – a csomópontokat képező erdélyi és magyarországi emigránsok, a magyarországi máskéntgondolkodók, a HHRF és a SZER – felkarolták a projektet és kihangosították az üzenetét, otthon, Romániában elsősorban elhallgatásban és elutasításban részesült. Nemcsak az államhatalom és a román értelmiség, hanem döntően a romániai magyar elit részéről

¹ A *Kiáltó Szó* folyóiratnak kilenc számát szerkesztették meg 1988–1989 folyamán Kolozsváron, amiből kettőt Magyarországon nyomtattak ki, majd visszacsempészték Romániába. A létrehozásáról, a lapszerkesztői elgondolásokról és álláspontokról, valamint a *Kiáltó Szó* rekonstruált cikkeit lásd a szamizdat szervezőjének, Balázs Sándornak a visszaemlékezés-kötetében. (Balázs Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szamizdat*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2005.) Ismert ezenkívül a *Földalatti Igaz Szó* című erdélyi szamizdat lap léte, amire az *Ellenpontok* 9. száma utal tömören, és újraközli a szerkesztők kezébe jutott cikket. („... minden romániai magyar lélek nevében”. *Ellenpontok*, 1983/9. 19–20.) Állítólag Zsille Zoltán hagyatékából előkerült a Demokratikus Diák Szövetség által kiadott *Erdélyi Kisebbség* című szamizdat egyik vagy egyetlen számának egy példánya is. (Filep Tamás Gusztáv: „... mint ha egy idegennel történe minden” (Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy szamizdat az életünkben*. Az *Ellenpontok*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 490 oldal). *Regio*, 2020/2. 207–217.)

² Kézenfekvő példa erre Molnár János *Az egyetlen*. Az *Ellenpontok és az ellenpontosok története* című interjú-kötete (Szeged: Agapé Kft., 1993.), ami a jelen kutatásban nagyon hasznos forrásnak bizonyult.

is! Az *Ellenpontok* eredményei tekintetében megállapítható, hogy egyrészt inspirálóan hatott további rendszerellenes megmozdulásokhoz, másrészt, a kis példányszám és az ellenséges hazai körülmények dacára, tágabb politikai hatása is volt: nemzetközi fórumokon és diplomáciai kapcsolatokban is tematizálták az ellenpontosok és a romániai magyar kisebbség ügyét, illetve a kisebbségben élő magyarok számára kedvező módon befolyásolta a SZER műsorpolitikáját.

Forrásként a szamizdatakción résztvevőivel és kortársaikkal készült interjúkat, valamint a visszaemlékezéseiket használtam.³ Az *Ellenpontok* létrehozóinak kemény magját a következő hat személy alkotta: Ara-Kovács Attila, Tóth Károly Antal, Tóth Ilona, Szócs Géza, Keszthelyi András és Molnár János. A legkorábbi interjú, pontosabban csoportos beszélgetés 1986-ban készült Budapesten Ara-Kovács, a Tóth házaspár és Szócs részvételével,⁴ a rendszerváltás után nem sokkal pedig az egykori ellenpontos Molnár János interjúzott a folyóirat történetének főszereplőivel és a történethez kapcsolódó más személyekkel. A munka kapcsán kibontakozó levelezés anyagaival együtt összeállított egy kötetet, amely 1993-ban jelent meg Magyarországon.⁵ A későbbiekben további visszaemlékezések is napvilágot láttak.⁶ Az eset rekonstruálásához és a recepció feltérképezéséhez a romániai ellenzékiesség szakirodalmát, illetve hivatalos iratokat is felhasználok, elsősorban a Securitate irattárában megőrzött lehallgatási jegyzőkönyvek anyagait és különböző jelentéseket.⁷ Tisztában vagyok azzal, hogy a magánbeszélgetésekből származó

³ Itt köszönöm meg Tóth Ilonának és Molnár Jánosnak az írásban elküldött észrevételeiket és válaszaikat a jelen tanulmány korábbi változatával kapcsolatban (2022, 2023), valamint a szerkesztők és az anonim lektorok alapos munkáját és segítőkészségét.

⁴ A teljes beszélgetés átiratát lásd: Budapesti beszélgetés az *Ellenpontokról* – 1986. In: Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy szamizdat az életünkben. Az Ellenpontok*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 139–234.

⁵ Molnár, 1993.

⁶ 2000-ben megjelent az *Ellenpontok* c. kötet Tóth Károly Antal gondozásában, amely reprodukálja a lapszámokat, tartalmazza a folyóirat történetét Tóth Károly feldolgozásában, illetve egy-egy újraközölt visszaemlékezést Szócs Géza és Ara-Kovács Attila tollából. (*Ellenpontok*. Sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2000.) Hármójuk más visszaemlékezéseit a dolgozat folyamán idézem. Tóth Ilonának is „hallható a hangja”, ugyanis az *Egy szamizdat az életünkben* c. dokumentumkötetet közösen jegyzi férjével, Tóth Károly Antallal, és vannak benne saját szövegei is. (Tóth – Tóth, 2017.) Keszthelyi András visszaemlékezései itt olvashatók: Keszthelyi András: „...Egy illúzió rabjai voltunk” – Keszthelyi András politikai tanácsadóval Ádám Zoltán és Révész Sándor beszélgetett. *Beszélő*, 2013. november, <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/keszthelyi-andras-%E2%80%99Egy-illuzio-rabjai-voltunk%E2%80%9D> (Letöltés ideje: 2022. november 29.); Keszthelyi András: Széjjegyzetek egy évfordulóhoz. *Ellenpontok. Beszélő*, 1992/11., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szeljegyzetek-egy-evfordulohoz> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)

⁷ Domokos Géza (ACNSAS, DUI „Gheorghiu” I 203541), Cs. Gyimesi Éva (ACNSAS, DUI „Elena” I 071983) és Balázs Sándor (ACNSAS, DUI „Sociologul” I 161638) követési dossziéit, valamint Tóth Károly Antal (ACNSAS, DUI „Bastionul” I 210560) és az *Ellenpontok* online elérhető Securitate-anyagait vizsgáltam meg. Olvastam Aradi József követési dossziéjában

információk erkölcsi szempontból egyértelműen elítélendő módon kerültek nyilvánosságra, ugyanakkor egészen egyedül forrást képeznek a jelen kutatási téma szempontjából. A rendszerváltás után, de még előtte sem tette ki szívesen egy romániai magyar sem az ablakba az „egyetlen” elleni áskálódását.

1. Csomópontok a romániai nyílt ellenállás történetében

Romániában nem voltak nagy horderejű, belföldön és Nyugaton is jelentős visszhangot kiváltó ellenállási mozgalmak a kommunista diktatúra idején.⁸ Ennek a „hiányosságnak” az ellensúlyozására szolgált emigráns és belföldi értelmiségi körökben a rendszerváltás előtt és után is a „kulturális ellenállás” (románul *rezistența prin cultură*) narratívája, ami az áthallásos művészetben és a rendszert szolgáló ideologikus tartalmak kerülésében megnyilvánuló rendszerellenességre épül.⁹ Elszórtan sor került azért nyílt, a szokványos értelemben vett rendszerellenes megmozdulásokra is. A három időszakba sűrűsödő ellenállástörténet csomópontjai a következők:¹⁰ 1. Antikommunista partizánharcok az 1944-es román átállás után, parasztlázadások a kollektivizálási hullámok idején, valamint a magyarországi 1956-os forradalom romániai zöngéi. Ezeket brutálisan megtorolták, és a hatvanas évek elejéig teljesen felszámolták. 2. A Helsinkii Egyezmény (1975) és a kelet-közép-európai ellenállási mozgalmak által inspirált akciók, így a Goma-mozgalom (1977), a Romániai Dolgozók Szabad Szakszervezetének megalapítási kísérlete (1979), valamint az *Ellenpontok* szemizdat folyóirat (1982), amelyeknek szintén véget vetett a Securitate, a kirótt szankciókon viszont valamennyit enyhített a nemzetközi nyomás.¹¹ A Goma-mozgalommal egyidőben, de az emberi jogi akciótól teljesen függetlenül, egy méreteiben precedens nélküli munkássztrájk is kirobbant, ami „a nagy Zsil-völgyi bányászsztrájk”-ként él a köztudatban (1977. augusztus 1–3). Jóllehet a bányászok elsősorban a korábban levágott munkahelyi

fellehető besúgói jelentéseket, és egy belső, központnak küldött Securitate-jelentést az *Ellenpontok* kolozsvári recepciójával kapcsolatosan (ACNSAS, DUI „Aurel” I 310438).

⁸ A romániai nyílt ellenállásról I. Petrescu, Cristina: Romania. In: Pollack, Detlef – Wielgohs, Jan (eds.): *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Ashgate, 2004. 141–159.; valamint Uő: *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania*. București: Editura Enciclopedică, 2013.

⁹ Petrescu, 2014. 142.

¹⁰ A korszakolást és a kiemelkedő eseményeket I. Petrescu, 2013. 11–60.; Petrescu: 2014. 143–144.

¹¹ A felsorolt folytatásaként adná magát a magyar értelmiségiekből verbuválódó, Molnár Gusztáv vezette „Limes-kör és folyóirat” akció is (1985–1987), viszont indulásakor „a nyilvánoságot teljesen kizáró, tisztázó eszmecsere” volt átmeneti célként leszögezve, a lebukás miatt pedig a nyilvános megmutatkozásra végül nem került sor. Molnár Gusztáv: Mi volt a Limes? In: Uő: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai. 1985–1989*. Csíkszereda: Palas-Akadémia Könyvkiadó, 2004. 299–325. 304.

kedvezményeik visszaállítását és jóléti szolgáltatásokat követeltek, a megmozdulásnak politikai felhangjai is voltak, és egyes visszaemlékezések szerint a magyarországi 1956-os forradalmat emlegették követendő példaként.¹² A legfelsőbb vezetőknek személyesen kellett reagálniuk a történetekre, és az esetnek híre ment belföldön és külföldön is. 3. A következő kiemelkedő momentum a brassói munkások 1987-es tüntetése, amely a korábbi munkássztrájkoktól és tüntetésektől eltérően már markánsan politikai, rendszerellenes jellegű volt, és amelyhez – szintén első alkalommal – több gyár is csatlakozott, mi több, az értelmiség is reagált rá. Ez után az esemény után érezhetően megnőtt a román disszidens fellépések száma, de az aktív ellenzékiek továbbra sem szerveződtek csoporttá, hanem leginkább egyedülállóan vagy néhány személyből álló körben tevékenykedtek.¹³

A hatvanas évek elejétől számított másfél évtizedes „csend” a szakértők szerint egyrészt az ellenzéki hagyomány és a társadalmi bázis hiányával, másrészt az előző időszak brutalitásainak emlékével (az értelmiség szempontjából az 1956-os események megtorlása jelentős), harmadrészt pedig a Ceaușescu-rendszer által kínált jóléti és kulturális szolgáltatásokkal, Ceaușescunak a különböző társadalmi csoportokkal való kiegyezési politikájával és az elitek integrációjával magyarázható.¹⁴ A Ceaușescu-rezsimnek extra legitimitást kölcsönözött a Moszkvától való nyílt eltávolodás politikája. Ráadásul ez a rezsim nemcsak a szovjetellenes retorikát, hanem a nacionalista diskurzust is – a közép- és kelet-európai disszidens mozgalmak mindkét szokványos felhajtóerejét – kisajátította.¹⁵ Ezzel együtt csökkent az erőszak szintje, ám továbbra is a mindennapi realitás része maradt. A titkosszolgálati megfigyelés és zaklatás, a rendőrségi, munkahelyi és pártvonalon érvényesített megtorlás vagy éppenséggel ennek elmaradása – a büntetés enyhésege következtében az áldozatra vetülő közösségi gyanú és kirekesztés – a romániai elnyomó rendszer időtálló eszközeinek bizonyultak.

Az elmondottak a nyílt rendszerellenes tevékenységre vonatkoznak, ezeken belül is azokra az esetekre, amelyek valamiféle nyilvánosságot kaptak. Köztudott, hogy ez az ellenállásnak csupán egy – Románia esetében kifejezetten vékony – szeletét képezte. Egyes szakértők szerint az ismertnél sokkal több disszidens kezdeményezés volt Romániában, csak hogy a Securitate – a szövethatásokat és nyilvános megmutakozást megelőzendő – időben elfojtotta ezeket, és szisztematikusan úgy intézte a dolgokat, hogy olybá tűnjék, Romániában nincs sem ellenállás,

¹² Hosszú István: „Minden követelések teljesítve lesz.” *Beszélő*, 1984/4. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eminden-kovetelesetek-teljesitve-lesz%E2%80%9D> (Letöltés ideje: 2023. június 9.)

¹³ Doina Cornea, Dan Petrescu, Mircea Dinescu, Dorin Tudoran, Radu Filipescu, Mihai Botez stb. Az esettanulmányokat lásd Petrescu, 2013.

¹⁴ Petrescu, 2013. 18.; Bárdi Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In: Bárdi Nándor – Éger György: *Magyarok Romániában, 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Budapest: Károli Gáspár Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2017. 9–128. 100–109.

¹⁵ Petrescu, 2013. 38.

sem megtorlás.¹⁶ A hetvenes és nyolcvanas években több értelmiségi és pártkader is kritikus hangvételű beadványt címzett a pártvezetéshez, sőt, néha csoportosan is tiltakoztak. Ezek a dokumentumok rendszerint nem lépték túl a „pártnyilvánosság” kereteit, pedig nem kérdőjelezték meg a kommunista ideológiát és a gazdasági-politikai rendszer legitimitását, és a hivatalosan propagált elvek alapján kérték számon a politikai hatalmon az elvárható eredményeket és igazgatási módszereket.¹⁷ Bíráló hangnemük miatt azonban a romániai sajtónyilvánosságban nem eshetett szó róluk, és csak akkor váltak szélesebb körben ismertté, ha szerzőik a Szabad Európa Rádióhoz is eljuttatták őket. Romániában a cenzúra mindig is kemény volt a rendszerellenesnek minősített tartalmak tekintetében, és a médiarendszerben nem voltak a hatalom által szervezett és megtűrt szelepek, mint például Magyarországon. A szamizdat és tamizdat elenyésző volt, és a hivatalos nyomtatás alternatíváját képező alapeszköz, az írógép birtoklása rendőrségi ellenőrzés alatt állt.¹⁸ A második nyilvánosság nem fejlődhetett ki tehát, így a disszidensek gondolatai leginkább a SZER és az Amerika Hangja révén voltak hallhatók. Ezek a csatornák megtörték az államszocialista rezsimék információmonopóliumát, nyílt leveleket, interjúkat, a cenzúra által letiltott információkat és híreket közöltek, és a nyilvánosság révén oltalmazták a disszidenseket,¹⁹ amint az *Ellenpontok* esetében is megtörtént.

2. Az *Ellenpontok* szamizdat folyóirat

Az *Ellenpontok* 1982 márciusa és 1983 januárja között jelent meg 9 lapszámban, szűk 300 oldalon. A lap szerkesztősége és „nyomdász” gárdája a következő személyekből állt: Ara-Kovács Attila, Tóth Károly Antal, Tóth Ilona, Szöcs Géza, Keszthelyi András és Molnár János.²⁰ Ara-Kovács, a Tóth házaspár Nagyváradon, Molnár János a környékbeli Tamáshidán élt, Szöcs és Keszthelyi pedig Kolozsváron. Valamennyien aktív

¹⁶ Az elnyomás álcáiról I. Ursu, Andrei: „Discernământul politic și juridic” al Securității. Deghizările represuniilor în timpul regimului Ceaușescu. *Noua Revistă a Drepturilor Omului*, 2018/1. 3–26.

¹⁷ Ezzel a tiltakozási formával élt például Király Károly, Takács Lajos, Fazekas János és Domokos Géza is. Lásd Novák Csaba Zoltán: Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében. In: Uő (szerk.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017. 11–122. 78–83.

¹⁸ A tamizdat olyan külföldi publikáció, amelyet a szocialista országokban tilos volt terjeszteni, olvasni. A szamizdat formáiról és gyakorlatairól összehasonlító perspektívában lásd Danyi Gábor: *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom Magyarországon: 1956–1989*. Pécs: Kronos Kiadó, 2023. 347.

¹⁹ Petrescu, 2013. 25.

²⁰ Ők képezik a lap létrehozóinak belső, kemény magvát. Mellettük „ellenpontosnak” számítanak azok is, akik kéziratot adtak a folyóiratnak, illetve a külső körhöz kell sorolnunk azokat is, akik sokat kockáztatva hozzájárultak a lap működtetéséhez és a szerzők támogatásához meghurcolásuk idején (például a hírek továbbításával vagy anyagi támogatással).

tagjai voltak a hetvenes években értelmiségi berkekben nagy érdeklődésre számot tartó irodalmi köröknek: a nagyváradiak az Ady Endre Irodalmi Körben tevékenykedtek, a kolozsváriak pedig a Gaál Gábor Kör és a Diotima-kört²¹ látogatták.²² Akkoriban az ilyesfajta körök a romániai magyar értelmiség „kvázi nyilvánosságának” kis fórumait képezték, amelyeknek a teremtő ereje nemcsak a rendezvények alkalmával, hanem az eseményeket követő szűkebb körű, rendszeres házi összejöveteleken is megmutatkozott.

Az *Ellenpontok* szerkesztősége esetében nem beszélhetünk összeszokott baráti vagy szakmai társaságról, sőt, a személyes kapcsolatok egyik-másik vonalon inkább konfliktusosak voltak.²³ Az ismeretségi háló közepén Ara-Kovács állt, és ő kérte fel a többieket a szamizdatprojektben való részvételre. A kezdeti, verbuválás célú puhatolózás tágabb körben folyt.²⁴ Akik végül kötélnék álltak, a következő vonásokkal jellemezhetők: fiatal értelmiségiek, akik nem tudtak integrálódni a folyamatosan szűkülő magyar intézményi struktúrába, szakmai és közéleti törekvéseiket

²¹ A Diotima a kolozsvári egyetemi hallgatók filozófia körének magyar tagozata volt, 1971-ben hozták létre. Kezdetben Bretter György irányította. Egy filozófiai körrel. *A Hét*, 1971. május 21. 17.

²² A hetvenes években működő romániai magyar irodalmi körökről és az általuk betöltött különféle funkciókról l. Zelei Miklós: Felzárkózás önmagunkhoz. Marosvásárhelyi beszélgetés Gálfalvi Györggyel. *Mozgó Világ*, 1973/3. 121–128.; *Az Ady Endre Irodalmi Kör*. In: Tóth – Tóth, 2017. 9–35. A hetvenes-nyolcvanas évek fiatal generációja számára önszerveződési keretet nyújtó (legális) körökről és meghatározó csoportosulásairól országszerte l. Novák, 2017. 86–90.

²³ Ara-Kovács jól ismerte ugyan Szöcs Gézát, de a kapcsolatuk nem volt felhőtlen, ami abban is megmutatkozott például, hogy közvetítón keresztül érdeklődte meg, Szöcs Gézát érdekelné-e a szamizdatprojekt. (Tóth Károly Antal: *Torzítások az Ellenpontok kötet két utószavában*. In: Tóth – Tóth, 2017. 274.) Szöcs barátságban volt Keszthelyivel (Keszthelyi apja, Keszthelyi Gyula Szöcs főszerkesztője volt az *Igazság* napilapnál), Keszthelyi András pedig jól ismerte Ara-Kovácsot. A váradiak is régóta ismerték egymást, de nem voltak közeli viszonyban. Ara-Kovács és a Tóth házaspár kapcsolata időnként krízishelyzetbe került. (Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontok rövid története*. In: *Ellenpontok*, 2000. 5–20.), és egyiküknek sem volt teljesen konfliktusmentes a viszonya Molnárral sem (Molnár, 1993. 34.). Molnár egyetemista korából ismerte Szöcs Gézát, és emlékei szerint nem voltak kifejezetten jó viszonyban (Molnár, 1993. 34.).

²⁴ Ara-Kovács visszaemlékezése szerint: „Megkértem Kőrössi P. Józsefet, hogy utazzon el a szomszédos nagyobb városokba, s próbálja kipuhatolni: mit szólnának az ottani értelmiségiek egy lap megindításához, illetve kinek az együttműködésére számíthatnánk. Kőrössi nagyon taktikusan járt el; látva, hogy az emberek mennyire megrettennek a lehetséges kockázatoktól, nem említette, hogy konkrétan ki, illetve kik állhatnak a dolog mögött. Az általános benyomás meglehetősen lehangolónak bizonyult. Kiderült, hogy Gézán kívül másra nem számíthatok, amin – a nemzeti szájhősködés megannyi nagy szezonja után – persze aligha lehetett csodálkozni.” Ara-Kovács Attila: A rinocérosz éve. *Beszélő*, 1999/2. 84–93. 88. Akiket megközelítettek, de különböző okokból nem lettek ellenpontosok: Gáll Ernő, Aradi József, Molnár Gusztáv, Horváth Andor, Sütő András, Kelemen Attila stb. (Keszthelyi András. In: Molnár, 1993. 24. Sütő András. In: Molnár, 1993. 55.)

kritika és intézményi ellenállás lehetetlenítette el.²⁵ Ara-Kovács (1982-ben 29 éves) filozófiát végzett, 1982-ben már két éve hontalan volt, így sem romániai iratai, sem munkahelye nem volt, és várta a letelepedési engedélyt Magyarországtól családjegyesítés ürügyén. Jó kapcsolatokat ápolt a magyarországi másként gondolkodókkal, látogatásaik, küldeményeik folytán ismerte a kelet-közép-európai szamizdat mozgalmat és irodalmat is.²⁶ Elsőként Szöcs Gézával (29 éves) beszélt a romániai szamizdat létrehozásáról. Kicsivel korábban egyébként Szöcs találkozott New Yorkban Hámos Lászlóval, a HHRF vezetőjével, aki a csoportja támogató lobbitevékenységéről biztosította, ha egy szamizdat lap működtetése esetén hatósági megtorlás érné a szerkesztőket.²⁷ 1982-ben Szöcs Géza is munkanélküli lett, ugyanis a kolozsvári *Igazság* című napilapnál betöltött állását megszüntették, és felső utasításra el kellett bocsátani.²⁸ Az újságnál nem az állásának megfelelő státusban, azaz nem fordítóként tevékenykedett, hanem az 1978-ban indított *Fellegvár* c. mellékletet szerkesztette, ami bár név szerint ifjúsági oldal volt, az új irodalmi nemzedéknek biztosított teret a megnyilatkozásra. Ennek a tartalmával nemcsak a megyei pártbizottság volt elégedetlen, ami akkoriban a cenzúra első külső szűrőjeként működött pártlapok esetében, de alkalmanként vehemensen kritizálta a kolozsvári magyar értelmiség egyik-másik idősebb tagja is.²⁹ Szöcsöt, miután sikertelenül pályázott a Nagyváradi Színház titkári állására, az 1982–1983-as tanévre félnormával felvették helyettesítő tanárnak egy kolozsvári liceumba. Folytatva az *Ellenpontok* szerkesztőinek sorát: másodikként Molnár Jánost (akkoriban 33 éves) nyerte meg Ara-Kovács a szamizdatügynek, aki református lelkész volt Tamáshidán, és szintén nem tartozott az egyházi és az államhatalom kegyeltjei közé.³⁰ Következett Tóth Károly Antal (40 éves), aki biológia/természettudományok tanár volt Nagyváradon, és felesége, Tóth Ilona (24 éves), akinek nem volt munkahelye. Ebben az időszakban mindhárman, azaz Molnár és Tóthék is tagjai voltak az Ady Kör nyolcstagú, kollektív vezetőségének. A Tóth házaspár és az Ady Kör egyik fontos dugába dőlt közösségi terve egy nagyváradi központú magyar irodalmi folyóirat beindítása volt, amit a hatóságok nem engedélyeztek.³¹ Legvégül Keszthelyi András (22 éves) szervezte be, aki filozófia szakos egyetemi hallgató volt Kolozsváron.

²⁵ Vö. Bárdi Nándor – Kiss Tamás: In: Kiss Tamás et al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan, 2018. 37–70., itt: 60.

²⁶ Ara-Kovács Attila, 1999. 86., 90.

²⁷ Timár Norbert: *Dissidents among the Hungarian Minority in Romania: The Interpretation and Creation of Transnational Actors, 1977–1989*. MA Thesis, CEU, Vienna, 2021. 49.

²⁸ Keszthelyi Gyula. In: Molnár, 1993. 18.

²⁹ Keszthelyi Gyula. In: Molnár, 1993. 17.; Beke György. In: Molnár, 1993. 309.

³⁰ Molnár János. In: Molnár, 1993. 247–267.

³¹ Tóth, 2000.

Hagyományos szerkesztőségi ülésekhez hasonló megbeszélések nem voltak, többnyire Ara-Kováccsal tartotta mindenki a kapcsolatot.³² A feladatok leosztása nem volt nagyon komolyan átgondolva. Úgy alakult, hogy Ara-Kovács, Tóth Károly és Keszthelyi Írtak és szerkesztettek, Tóth Károly és Tóth Ilona sokszorosította a lapot (Nagyváradon), míg Szócs Géza foglalkozott a terjesztéssel. Molnárt eredetileg Ara-Kovács be akarta vonni a szerkesztésbe és a nyomtatásba, de végül csak megbízásokat kapott cikkek fordítására, megírására, az 5. számtól pedig nem ismerte a lapszámokat. Családi okok miatt nem tudott rendszeresen bejárni Váradra, ezért hamar lemorzsolódott, és még arról sem tudott, hogy Tóthék milyen szerepet játszottak a lap létrehozásában.³³

Az *Ellenpontok*knak 9 száma készült 1982 márciusa és 1983 januárja között.³⁴ Októberig havonta, azaz rendszeresen és nagy gyakorisággal jelent meg, az utolsó szám pedig majd csak a szerkesztők lebukása után. Ezt a kilences számot Ara-Kovács készítette elő egyedül, Magyarországon nyomtatták, és onnan juttatták vissza Romániába. Az első hat *Ellenpontok*-szám öt-öt példányban készült írógépen, a hetedik és nyolcadik pedig 50 példányban ramka³⁵ sokszorosítással. Molnár János kutatódása szerint az *Ellenpontok* mintegy 44-46 olvasóhoz juthatott el Romániában (Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Bukarest),³⁶ valamilyenivel ezt még tetézhette a magyarországi utánnomás és terjesztés.³⁷ A folyóirat ennél lényegesen szélesebb körű ismertsége elsősorban a Szabad Európa Rádió-nak, illetve a nyugati sajtónak köszönhető, amikhez magyarországiak közvetítették a Romániából kicsempészett lapszámokat és híreket.³⁸

Az írógépet és a sokszorosításhoz használt ramkát is magyarországi kapcsolataitól szerezte be Ara-Kovács. Az írógépet Jávor István vásárolta meg Magyarországon, amit Koppány Gizella és Baranyi László Erdélyt-járó házaspár vitt át Váradra.³⁹ A ramkát egy magyarországi személy kifejezett felkérés nélkül szerezte be és vitte el neki. Ugyanő megtanította Ara-Kovácsot a ramka kezelésére is.⁴⁰ Mint kiderült, utóbbinak nem volt érzéke a dologhoz, ezért nyomtattak végül Tóthék. A papírt és a festéket Szilágyi Teréz, a nagyváradi nyomda munkatársa lopta számukra. A betűk kicsempészését már túl kockázatosnak tartották a nyomdászok,

³² Tóth, 2000. 11.

³³ Molnár, 1993. 247.

³⁴ Aprólékos áttekintést az *Ellenpontok* számainak elkészítéséről l. Tóth, 2000.

³⁵ A ramka technikáról l. Danyi, 2023.

³⁶ Molnár, 1993. 85.

³⁷ Pék József. In: Molnár, 1993. 61.

³⁸ Az első küldeményt Csoóri Sándortól kapta a SZER (Kasza László. In: Molnár, 1993. 290.). A SZER és a nyugati sajtó értesítésében Rékasi János, Bollobás Enikő, Tamás Gáspár Miklós és Haraszi Miklós játszott fontos szerepet. L. Kasza László, Széchenyi Mihály, Arany László, Tamás Gáspár Miklós, Ilia Mihály. In: Molnár, 1993. 43., 59., 278., 282., 290.

³⁹ Jávor István. In: Molnár, 1993. 41.

⁴⁰ Hasznos Ember. In: Molnár, 1993. 41–42.

erről lebeszéltek Szilágyit. Nem tudta egyébként, hogy egy szemledathoz járul hozzá, de azt sejtette, hogy valami illegális akcióhoz használja fel Ara-Kovács a nersanyagokat.⁴¹

Az *Ellenpontok* folyóirat célja, amelyet valamennyi szám elején feltüntettek: „a kelet-közép-európai emberi jogfosztottság – s ezen belül az erdélyi magyarság politikai, gazdasági, kulturális elnyomásának – ismertetése”. Mint ilyen, a fennebb említett „pártnyilvánosság” keretein belül zajló jogérvényesítéssel, illetve az akkoriban szintén elterjedt praktikával, az áthallásos szövegekben kifejezésre juttatott sérelmi politizálással szakított.⁴² Bár az államszocialista rendszerrel kapcsolatos álláspontjukat az ellenpontosok nem fejtették ki tételszerűen, több kijelentésük is utal arra, hogy nem reformokban gondolkoznak, és nem is kizárólag a kisebbségpolitikai problémákat kérték számon a Ceușescu-rezsimen, hanem egyértelműen rendszerellenes nézeteket vallottak. Egy helyen például így fogalmaznak: „[...] be kell látni, e rendszerben semmilyen emberi probléma meg nem oldható – hogy lehetne akkor épp a nemzetiségi kérdést megoldhatónak tekinteni benne?”⁴³

A számok különböző terjedelműre sikeredtek, összességében 289 oldal született. 71 szöveg, amelyeknek hozzávetőleg egyharmadát nem nyilvános dokumentumok, Romániában megjelent, ám nem vitatható anyagok, valamint újraközölt külföldi publikációk tették ki, kétharmada pedig erdélyi szerzők friss közlése: súlyos közéleti problémákkal – asszimilációval, emigrálással, belső migrációval, vallással és egyházakkal stb. – kapcsolatos helyzetfelmérések, elemzések, esszék, hírek, versek. Terjedelmi vonatkozásban ez fele-fele megoszlást jelent.⁴⁴ A már megjelent cikkek kivételével a szövegeket névtelenül közölték. Ezek zömét Ara-Kovács, Keszthelyi és Tóth Károly írta, közöttük is messze a legtermékenyebb szerző Ara-Kovács volt. Írásokat közöltek továbbá Molnár Gusztávtól, Takács Ferentől, Tőkés Lászlótól, Mészáros F. Istvántól, valamint Szócs Gézától és Molnár Jánostól is. A romániai disszidensek közül Paul Goma írásait, a SZER egy román adását, a magyarországi demokratikus ellenzék soraiból pedig Haraszi Miklós és Tamás Gáspár Miklós egy-egy szövegét közölték újra.

A legnagyobb visszhangot a 8. szám (1982. október) keltette. Ez két, egymáshoz szervesen kapcsolódó dokumentumot tartalmazott: *Memorandum a helsinki*

⁴¹ Szilágyi Teréz. In: Molnár, 1993. 42–43.

⁴² Keszthelyi András a kisebbségi sérelmek „jogkövető” és „metaforikus” megjelenítési módzatának nevezi a két gyakorlatot. Keszthelyi, 1992.

⁴³ Ara-Kovács Attila – Tóth Ilona – Tóth Károly Antal: Adalékok a kételkedéshez. Vélemények a 62-ek leveléről. *Ellenpontok*, 1982/2. 29. További szemelvények az *Ellenpontok* cikkeiből Tóth Antal Károly válogatásában, amelyek azt támasztják alá, hogy a szerkesztőségi tagok valamennyien rendszerellenes nézetet vallottak, és a nemzetiségi kérdést nem azon belül próbálták megoldani lásd Tóth Károly Antal: *Torzítások az Ellenpontok című kötet két utószavában*. In: Tóth – Tóth (szerk.), 2017. 276–278.

⁴⁴ Tóth Károlynak az első nyolc számra vonatkozó becsülését kiegészítettem az utolsó szám adataival. Tóth, 2000.

értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz, és Programjavaslat a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében. A Memorandum a romániai magyarok erőszakos asszimilációjáról szól, és azt sérelmezte, hogy a nemzetközi egyezmények nem biztosítanak kollektív jogokat a kisebbségeknek, csupán emberi jogi keretben tárgyalják a kisebbségi ügyeket. A madridi konferenciától olyan egyezményt vártak, amely biztosítaná a nemzeti kisebbség mint közösség védelmét. A Programjavaslat a romániai magyarok problémáit listázta, és követeléseket fogalmazott meg a román állammal szemben. Mivel a térségben ez az első kisebbségi manifesztáció, amely szakított a szocialista nemzetiségpolitikával, valamint olyan kisebbségpolitikai modellt vázolt, amely ma is megállja a helyét, érdemes a 10 fő pontját felidézni. A Programjavaslat a következőket követelte tehát: szabad kapcsolattartást Magyarországgal, érdekvédelmi szervezetet és kulturális autonómiát, önkormányzati képviselőt a magyarlakta területeken és területi autonómiát a Székelyföldnek, a lakosság etnikai összetételének megváltoztatására irányuló intézkedések leállítását, a romániai magyarság azonosságtudata kialakításának és fejlesztésének lehetővé tételét, a magyar nyelv egyenrangúsítását a közigazgatásban és a köznapi használatban, a románokéval azonos érvényesülési lehetőségeket, a magyar épített örökség megőrzését, a csángók magyarként való elismerését, és végül egy pártatlan nemzetközi bizottság fölállítását, amely megvizsgálná a romániai magyarok helyzetét. Mindkét dokumentumot Tóth Károly szövegezte meg. A Programjavaslatot egy négyesben folytatott beszélgetés keretében vitatták meg,⁴⁵ véglegesítéséhez Szöcs Géza is hozzájárult néhány javaslattal. A Memorandum esetében hasonló, közös megvitatásra nem került sor, Ara-Kovács viszont olvasta, és kért is egy apró módosítást. A két szöveget névtelenül, magyarországi közvetítők révén, a megfelelő fordításokban juttatták el az USA, Nagy Britannia, Finnország, Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria és Spanyolország a madridi konferencián részt vevő képviselőihez, valamint a magyar Külügyminisztériumnak. Jelzésértékűnek számvá, a Szovjetunió nem szerepelt a címzettek között.⁴⁶

A lebukást egy egész sor konspirációs gyakorlattal próbálták elkerülni, pontosabban szólva elodázni.⁴⁷ A cikkeket név nélkül közzölték,⁴⁸ nem árulták el egymásnak sem, hogy kitől szereztek a kéziratokat, gumikesztyűvel cserélték a lapokat az

⁴⁵ A megbeszélésen Tóthék, Ara-Kovács és Szöcs Géza vett részt.

⁴⁶ Tóth, 2000. 15–20.

⁴⁷ Tóth, 2000.

⁴⁸ Ez lényeges különbség a magyarországi és lengyelországi szamizdatgyakorlatokhoz képest, ahol a nyilvánosság védelmében reménykedve a szerkesztők vállalták a nevüket, és a legalitás stratégiájával is éltek (Danyi, 2023). Romániában az elnyomó rendszer sokkal szigorúbban működött, így a névtelenség kétségtelenül indokolt stratégia volt. Az ellenpontosok egyrészt tíz-tizenöt év börtönbüntetéssel, amnesztiával való szabadulás esetén is négy-öt évvel számoltak. (Budapesti beszélgetés az *Ellenpontokról* – 1986. In: Tóth – Tóth, 2017. 164.) Másrészt időt akartak nyerni, hogy az elkerülhetetlennek vélt lebukás előtt minél több szám

írógépben, az eredeti kéziratpéldányokat, fénymásolatokat és a másolópapírokat elégették. Úgy egyeztek meg (de ezt nem tartották be szigorúan), hogy a szerkesztést és a szórást különválasztják: a lapot a „szerkesztőség” környékén nem terjesztik, a példányokat pedig Szöcs Géza Erdély-szerte személyesen adta át, akinek gondolta, majd a hetedik számtól postaládákba is dobott be példányokat, ami a személyes interakciókhoz képest csökkentette a lebukás veszélyét. Mikor érezték, hogy szorul a hurok, Keszthelyi és Ara-Kovács álneveket is kitaláltak, de ezeket nem közölték valamennyi érintettel, például Tóth Károly Antallal. Azt is eldöntötték, hogy lebukás esetén hárman vállalják a szerzőséget: Ara-Kovács, Szöcs és Tóth Károly, a szövegeket viszont elmulasztották elosztani egymás között.

Végül nem szervezési, stratégiai hibák miatt buktak le. Külön-külön már régóta megfigyelték őket,⁴⁹ amivel tisztában is voltak. A szemizdatra azonban a Szabad Európa Rádió hívta fel a Securitate figyelmét augusztus vége felé,⁵⁰ a tárgyi bizonyítékot a folyóirat létéről pedig egy nagyváradi magyar önkéntes besúgó (fedőnevéen Bărdac) adta át a nagyváradi felügyelőségnek nagyjából egy hónap múlva.⁵¹

megjelenhessen. Ráadásul, az előző két esettől eltérően, nem feltételezhettek jelentős számú támogatót a disszidens tevékenység védelmében (Tóth Ilona közlése, 2023).

⁴⁹ Már az Ady-kör tevékenységét is alaposan megfigyelték besúgók révén, és Tóth Károly követési dossziéjában jegyezték, akárcsak az *Ellenpontok*-ügy Bihar megyei vonatkozásait (DUI Bastionul, cazul Bastionul). Ebből kiderül, hogy Ara-Kovácsnak is volt megfigyelési dossziéja „Kos” álnévre nyitva (CNSAS: *Ellenpontok (Contrapuncte). Revistă clandestină, editată de mai mulți intelectuali maghiari din România, publicată la Oradea în perioada 1981–1983, cu opt apariții/numere*, <http://www.cnsas.ro/documente/judete/Bihor/5.pdf> (Letöltés ideje: 2022. november 29.). Az *Ellenpontok* tevékenységét továbbá, William Totok tudomása szerint, a Szöcs Géza és Tőkés László személyére nyitott „Sabău” és „Vasile” követési dossziékban rögzítették, a művelet neve pedig egy ideig a „Revista”, majd „Oponenții 83”. (Totok, William: *Ellenpontok. O revistă clandestină din timpul lui Ceaușescu*. RFI Romania, 02 august 2011, <https://www.rfi.ro/social-49378-Ellenpontok-o-revista-clandestina-din-timpul-lui-ceausescu> (Letöltés ideje: 2022. november 29.). Molnár János magánlevélben cáfolja Totok az „Oponenții 83” műveletre vonatkozó állítását: kutatása alapján azt állítja, hogy ebben a műveletben nem az *Ellenpontok*, hanem a Tőkés testvérek azon kezdeményezését próbálták felgöngyöltetni, amely során 3000 levél telefonkönyv alapján kiválasztott címre való eljuttatását szervezték meg. A levél egy felhívást tartalmazott a magyar nyelvű oktatás védelme érdekében. Ugyanerre az akcióra hol „Oponenții 83”, hol „Bela-83”-ként hivatkoztak a Securitate munkatársai. (Molnár János közlése, 2023.) E tanulmány szerzője, Kiss Ágnes nem kérte ki a CNSAS-tól és nem tanulmányozta Ara-Kovács, Szöcs és Tőkés dossziéit, illetve Tóth Károly anyagaiból is csak a CNSAS által publikált dokumentumokat ismeri.

⁵⁰ Központi értesítés a Bihar megyei Felügyelőségnek (1982. szeptember 1.) I 210560 vol. 2. 76. L. *Ellenpontok*, 2011, <https://halbjahresschrift.blogspot.com/2011/08/Ellenpontok.html> (Letöltés ideje: 2022. november 29.).

⁵¹ Jelentés (Sursa: Bărdac, 1982. szeptember 24.); Bihar megyei Felügyelőség jelentése a bukaresti központnak (1982. szeptember 24.), Bihar megyei Felügyelőség jelentése a bukaresti központnak (1982. október 2.) I 210560 vol. 2. 82–84., 86., 89. Lásd *Ellenpontok*, 2011, <https://halbjahresschrift.blogspot.com/2011/08/Ellenpontok.html> (Letöltés ideje: 2022. november 29.).

Mivel ős folyamán szaporodtak a hírek, hogy Kolozsváron egyre-másra hívnak be személyeket, és az *Ellenpontokról* faggatják őket, október végén közösen úgy döntöttek, hogy beszüntetik a tevékenységüket.⁵² Tóth az írógépet Ara-Kováccsal darabokra szedte, a betűket leolvasztotta és a Körösbe dobta. A ramkát Ara-Kovács „eldugta” valakinél, aki nem tudta, hogy mire szolgál, a maradék stencilpapírt és nyomdafestéket elégették. November 7-én házkutatásokat tartottak Nagyváradon, de *Ellenpontok*-példányokat nem találtak. Ara-Kovácsot, Tóth Károlyt, Tóth Ilonát és közeli ismerőseiket több alkalommal is berendelték kihallgatásra. Szöcs Gézát már november 6-án kihallgatták Kolozsváron, november 7-ről 8-ra virradó éjszaka viszont elmenekült a városból, anélkül hogy az eseményekről értesítette volna a társait. Majd csak december 11-e körül találták meg és tartóztatták le. Eltűnése és az ezzel kapcsolatos rejtélyeskedése rengeteg mendemonda táptalaja lett. Keszthelyi Andrást november 8-án tartóztatták fel az utcán Kolozsváron, és nagy adag *Ellenpontokat* találtak nála. Tóth Károlyt, valahányszor berendelték kihallgatásra a Securitate-ra, verték és más módon is gyötörték, mígnem a szerkesztőtársakkal kötött egyezség szerinti beismerő nyilatkozatot írt az *Ellenpontokban* való részvételéről. Az elfogás után – saját beszámolója szerint ellenszegülő – Szöcs Gézát is bántalmazták a kihallgatások alatt.⁵³ Az ügy kapcsán kihallgatták közeli barátaikat és rokonaikat, illetve azon személyek közül is párat, akikhez eljutott a lap. Az *Ellenpontokkal* kapcsolatos kihallgatásokról és Szöcs Géza „eltűnéséről” egyaránt tudósított a magyarországi demokratikus ellenzék, a SZER és a nyugati sajtó.⁵⁴

Valószínűsíthetően a nyugati ismertségnek és támogató hangoknak köszönhetően az *Ellenpontok* ügyét 1983. május 17-én lezárta a Securitate, közölte az érintettekkel, hogy a román állam kegyelmet gyakorolt az esetükben, és nyilatkozatot tétetett velük, miszerint a továbbiakban tartózkodnak hasonló megnyilvánulásoktól. Ara-Kovács Attila visszakapta a hontalan útlevelét (Magyarországtól már novemberben megkapta a beutazási vízumot); felszólították, hogy május 25-ig távozzon az országból, illetve 5 évre kitiltották Romániából. A következő projektje az Erdélyi Magyar Hírügynökség megalakítása lett, amelyet Budapestről működtetett.⁵⁵ Az *Ellenpontok*-akció miatt Tóth Károlyt kirúgták a tanügyből. Már a kivizsgálások idején érdeklődtek az emigrálási lehetőségekről a kolozsvári magyar konzulátuson, végül 1984-ben költöztek Magyarországra, onnan pedig – alapjában véve azért, mert nem akartak a politikai szekértáborok egyikéhez sem elvtelenül

⁵² A lebukásról, a „végjátékról” l. Tóth, 2000, 13–20.

⁵³ Mondják, hogy az ellenpontosok tagjai által vállalt kockázat mértéke különbözött, és ezt a Securitate bánásmódja is visszaigazolta: Ara-Kovács hontalanként nemzetközi védelem alatt állt, Szöcs Géza és Keszthelyi András apjuk státusának és kapcsolatainak köszönhetően volt viszonylag védett, míg Tóthéknak nem volt hasonló biztonsági hálójuk.

⁵⁴ Molnár János, 1993. 70., 83.

⁵⁵ Tímár Norbert: Az Erdélyi Magyar Hírügynökség (1983–1989) története. *Regio*, 2019/2. 182–210.

csatlakozni – pár év múlva Svédországba disszidáltak, majd rövid kanadai tartózkodás után végleg Svédországban telepedtek le.⁵⁶ Keszthelyit kitiltották az ország összes egyeteméről, 1985-ben költözött Magyarországra. Szócs hosszú ideig munkanélküli volt, 1985-ben sikerült elhelyezkednie kutatóként a kolozsvári Irodalomtörténeti és Nyelvészeti Intézetben. 1986-ban Svájcba költözött. Míg Romániában lakott, Szócs Géza nem hagyott fel az aktív disszidens tevékenységgel, beadványokat gyártott, egyeseket külföldre is kijuttatott belőlük, és mindvégig – sőt, távozása után is – a Securitate szigorú megfigyelése alatt állt.⁵⁷ Legvégül Molnár távozott az országból, kétszeri elutasítás után, 1989-ben Magyarországra költözött. Őt még az *Ellenpontok*-ügy lezárta előtt rokkantsági nyugdíjba kényszerítették, bár egészsége megengedte volna a lelkesi munka folytatását, nem sokkal később pedig a feleségét elbocsátották a tanügyből.⁵⁸

3. Fogadtatás, hatás

Az Ellenpontok külföldi visszhangja

Amint az előző fejezet kulcsfontosságú momentumai részben már megvilágították, az *Ellenpontok* transznacionális hálózatokon keresztül jött létre, és utóélete is elsősorban ezeknek volt köszönhető. A transznacionális térben megvalósuló kapcsolatok és tevékenységek fontossága a kelet- és közép-európai disszidens tevékenységek esetében – konkrétan az *Ellenpontok* esetében is – elmélyült kutatások tárgyát képezte.⁵⁹ Ennek ellenére úgy vélem, nem felesleges ezt a komponenst még egyszer áttekinteni az *Ellenpontok* recepciójának átfogó vizsgálata kapcsán. Ami az *Ellenpontok*ot illeti tehát, baráti és kollegiális kapcsolatok révén, a Szabad Európa Rádió, a nyugati sajtó, emigráns lapok és jogvédő szervezetek által ismertségre és támogatásra tett szert külföldön, Magyarországon és más szocialista és nem szocialista országokban egyaránt.

Létrejöttében a magyarországi demokratikus ellenzék és szamizdatmozgalom segített példával, magyarországi irodalommal, tárgyi eszközökkel (írógép, ramka), az eszközök kezeléséhez szükséges tudnivalókkal, pénzzel,⁶⁰ valamint

⁵⁶ Tóth Ilona személyes közlése. Vö. Filep 2020. 204.

⁵⁷ Lásd például az ENSZ-nek címzett *Javaslat egy kisebbségi világszervezet létrehozására* 1985-ben (aláírók: Szócs Géza, Dorin Tudoran, Király Károly). (<https://szocsgeza.eu/hu/tolem/politikai-irasok/570-javaslat-egy-kisebbségi-vilagszervezet-letrehozasa>); Helyzetjelentés a „Sabău” követési dosszié ügyben (1987. szeptember 28), tehát egy évvel az emigrálás után készült elemzés itt: DUI I 017980 Vol. 4. 21–30.

⁵⁸ Molnár János, 1993. 261., 263–267.

⁵⁹ Timár, 2021; Timár, 2019; Danyi, 2023; Mitrovits Miklós: *Tiltott kapcsolat. A magyar–lengyel ellenzéki együttműködés, 1976–1989*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2020.

⁶⁰ Erdélyi Ágnes. In: Molnár, 1993. 300.

magyarországi sokszorosítással és terjesztéssel.⁶¹ Az ismertségről, terjesztésről úgy is gondoskodtak, hogy továbbították a SZER-nek a folyóirattal és az ellenpontosokkal kapcsolatos híreket. A lebukás után egyaránt támogató akcióba kezdett a demokratikus ellenzék és a népi-nemzeti irányvonal néhány képviselője.⁶² Ilyen akció volt a 71 vezető magyar értelmiségi tiltakozó nyilatkozata, amelyhez csatlakoztak Nyugaton élő magyar értelmiségiek is.⁶³ Az aláírásgyűjtést Tamás Gáspár Miklós kezdeményezte, mindkét „táborból” aláírták, és a Magyar Írószövetségnek, Lázár Györgynek (a Minisztertanács elnöke) és a Magyar Pen Clubnak küldték el. A Magyar Írószövetség állítólag eljár az ügyben, kihallgatást kért felelős pártkörökben, ám a kormány ezt válasz nélkül hagyta, a Pen Club pedig elutasító volt.⁶⁴ A tiltakozást beolvasta a SZER is, Zsille Zoltán frissen emigrált magyarországi ellenzéki közvetítése eredményeként.⁶⁵ Egyéni akciókba is kezdtek: Csoóri Sándor az MSZMP reformszárnyához, Pozsgay Imréhez juttatta el az *Ellenpontokat*, egyes írószövetségi választmányi tagok pedig pártközponti tájékoztatókon is felvetették a témát (Csoóri mellett például Karinthy Ferenc). A demokratikus ellenzék a lapjaiban közölte a fontosabb szövegeket, elsősorban a *Memorandumot* és a *Programjavaslatot*, és tájékoztatót a meghurcolásról (*Beszélő, Hírmondó, ABC Tájékoztató*). Értesítették a nemzetközi emberjogi és kisebbségvédő szervezeteket: a HHRF-et, a Helsinki Watch-ot és az Amnesty Internationalt, nyugati sajtóorgánumokhoz közvetítették a híreket, illetve támogatást kértek nyugati diplomatóktól és politikusoktól.

Magyarországon sokakat nem érdekelt az Erdély-téma, és sokan nem értettek egyet az *Ellenpontok* melletti kiállással sem. A Budapesten kinyomtatott *Ellenpontok*-számok nem keltek el, a tiltakozó nyilatkozat aláírására felkértek fele elutasító választ adott.⁶⁶ Míg a támogatók korszakalkotónak, a nemzetiségi kérdésben fordulópontnak, történelmi jelentőségű politikai tettnek tartották (így Csoóri és Kis János),⁶⁷ az aláírást elutasítók azzal érveltek például, hogy „politikai disznóságokba nem ártják magukat”.⁶⁸ Kételyeket fogalmaztak meg azzal szemben, hogy a gesztus elér-e a tömegekhez. A hivatalos álláspontot képviselő kultúrpolitikusok,

⁶¹ A maguk során a magyarországiak mindezeket lengyel ellenállóktól tanulták. Danyi 2023; Mitrovits 2020.

⁶² Tímár, 2021. 54–55. Csoóri Sándor, Ilia Mihály, Tamás Gáspár Miklós. In: Molnár, 1993. 290., 298–300. Szöcs Géza – Farkas-Wellman Endre: *Amikor fordul az ezred. Beszélgetőkönyv és dokumentumgyűjtemény*. Ulpius-ház, Budapest, 2009, <http://szocsgeza.eu/hu/tolem/életut-interju/612-amikor-fordul-az-ezred-a>

⁶³ Mindkét dokumentum itt olvasható: <http://szocsgeza.eu/hu/tolem/politikai-irasok/566-71-magyarorszag-i-ertelmisegi-tiltakozasa>

⁶⁴ Tamás Gáspár Miklós. In: Molnár, 1993. 287.

⁶⁵ Molnár, 1993. 291.

⁶⁶ Tamás Gáspár Miklós. In: Molnár, 1993. 299–300.

⁶⁷ Tamás Gáspár Miklós. In: Molnár, 1993. 300; Csoóri Sándor. Molnár, 1993. 298.

⁶⁸ Tamás Gáspár Miklós. In: Molnár, 1993. 287.

ideológusok szerint ez csak árthat az erdélyi magyarságnak, és provokáció a magyar kormánnyal szemben, azt akarja elérni, hogy nyilvánosan beavatkozzék a szomszéd ország belügyeibe. A közvélekedés szintjén szintén gyakran megfogalmazódott, hogy a gesztus nem lehet hatással a tömegekre, illetve a hivatalos propaganda visszhangjai: forrófejű, kétes „elemek” ügködéséről van szó.⁶⁹

Az *Ellenpontok*-akció egyik lényeges hozadéka, hogy a Szabad Európa megváltoztatta a műsorpolitikáját. Az volt az előírás és a gyakorlat ugyanis, hogy az osztályok csak a saját országukkal foglalkoznak, a határok kérdését és a velük kapcsolatos ügyeket, így a határon túli kisebbségeiket sem tárgyalják.⁷⁰ Ennek megfelelően a SZER magyar szerkesztősége sem foglalkozott az Erdély-kérdéssel, illetve erdélyi kérdésekkel.⁷¹ Az *Ellenpontok* egyik cikke egyébként számon is kérte a hallgatást a SZER magyar szerkesztőségén.⁷² Kasza László szerkesztő-műsorvezető visszaemlékezése szerint, amikor a magyar szerkesztőség megkapta az első *Ellenpontok*-számot (Csoóri küldeményeként egy közvetítőn keresztül), pánik-szerű izgalommal nézte át a román szerkesztőséggel együtt, egyrészt mert ez volt az első illegális dokumentum Romániából, másrészt, hogy tartalmaz-e irredenta nézeteket: „Nagy megnyugvásukra, egyébként mindenki megnyugvására kiderült, hogy szó sincs ilyesmiről”.⁷³ Ezek után Washingtonig felmenő átértékelés történt, és az érintett szerkesztőségek egyetértésével meghozták a döntést, hogy ezentúl a magyarok foglalkozhatnak a határon kívüli magyarok helyzetével is. A Szabad Európa Rádió történetének egyik legnagyobb jelentőségű döntése volt ez, állítja Kasza László.⁷⁴ Az *Ellenpontok*tól, később pedig az Erdélyi Magyar Hírügynökségtől kapott híreket továbbadták más szerkesztőségeknek, a románoknak is.⁷⁵ A műsorpolitika megváltoztatása mellett felfüggesztették a hírek megbízhatósága több forrásból való ellenőrzésének kötelezettségét, mivel ez lehetetlenné tette volna az erdélyi hírek közlését.⁷⁶

Magyarországi ellenzéki és SZER-közvetítéssel osztrák, német, svájci, francia és angol lapokban jelentek meg az *Ellenpontok* működésének és az ellenpontosok

⁶⁹ Iliá Mihály. In: Molnár János, 1993. 298–299.

⁷⁰ Kasza László. In: Molnár, 1993. 290., Mink András: „Ne legyünk senki helyett bátrak” – Kezkecskés-beszélgetés a Millenárison Hodosán Rózával, Kasza Lászlóval és Kemény Istvánnal a Szabad Európa Rádió és a magyar szamizdat kapcsolatáról. *Beszélő*, 2004/5. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Ene-legyunk-senki-helyett-batrak%E2%80%9D>). A román szerkesztőség információira támaszkodva I. Petrescu, 2013. 187–188.

⁷¹ Frankel Anna interjújába fűzve megjegyzi Molnár. In: Molnár, 1993. 283.

⁷² Ara-Kovács Attila: Miért éppen rólunk nincs szó? Az Erdély-kérdés és a Szabad Európa Rádió. *Ellenpontok*, 7. 29–31.

⁷³ Kasza László. In: Molnár, 1993. 289–290.

⁷⁴ Mink, 2004.

⁷⁵ Kasza László. In: Molnár, 1993. 290.

⁷⁶ Szőczy Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története*. Bloomington, Ind.: iUniverse, 2013. 58–59.

üldöztetésének hírei.⁷⁷ Ezekre hivatkozva az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában kiadott emigráns magyar lapok is híreket közöltek az *Ellenpontok*-ról, Európában pedig a Párizsban kiadott emigráns irodalmi-politikai lap, az *Irodalmi Újság (A magyar írók lapja)*, a római *Katolikus Szemle* és a Münchenben megjelenő *The Guardian of Liberty (Nemzetőr)*.⁷⁸

Az *Ellenpontok* létrejöttében és utóéletében a másik fontos szál az Egyesült Államokban működő Magyar Emberi Jogok Alapítvány (Hungarian Human Rights Fundation), a másodgenerációs amerikai magyarok csoportja volt, amely lobbitevékenységet folytatott a magyar kisebbségek érdekében. Az 1975-től Romániának nyújtott legnagyobb kedvezmény elvének (*Most Favoured Nation – MFN*) emberi jogi kiegészítésén fogást találva a HHRF folyamatosan azért lobbizott a kongresszusi tagoknál, hogy tartassák be a kiegészítésben szereplő emberi jogi követelményeket az országgal.⁷⁹ A HHRF emellett részt vett az amerikai kongresszus Helsinki Bizottságának és egyéb bizottságainak munkájában.

Mint már említettem, a HHRF elviekben is támogatta egy szamizdat lap létrehozását, majd a madridi utóértekezleten (1982) fordítással, személyes részvétellel és lobbimunkával járult hozzá az ellenpontosok ügye és a kisebbségvédelmi kérdések megismertetéséhez, támogatások szerzéséhez.⁸⁰ A HHRF átadta az amerikai küldöttségnek az angol nyelvre fordított *Memorandumot* és *Programjavaslatot*. A külügyi képviselő, Judith F. Buncher biztosította a HHRF-et, hogy figyelemmel kísérik az ellenpontosok ügyét, és az ülés berekesztése után sem vesztik szem elől a témát. Szemben a Helsinki Záróokmányban előírt kisebbségvédelmi követelményekkel, a Madridi Záróokmány már „folyamatos fejlődést” várt el az aláíróktól

⁷⁷ *Der Spiegel* (1982), *Die Presse* (1982, 1983), *Die Welt* (1982), *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (1982), *Frankfurter Rundschau* (1982), *Glaube in der 2. Welt* (1982), *L'alternative* (1983), *Le Monde* (1982), *Le Nouvel Observateur* (1983), *Neue Zürcher Zeitung* (1983), *Stuttgarter Zeitung* (1983), *The Times* (1982). A listát a SZER archívumában fellelhető hírügynökségi és sajtóanyagok alapján állította össze Molnár János (Molnár, 1993. 7., 8.), amit kiegészítettem a Szócs Géza visszaemlékezésében található utalásokkal. (Szócs – Farkas-Wellman, 2009.)

⁷⁸ Találatok az Arcanum adatbázisban. Arcanum, <https://www.arcanum.com/en/> (Letöltés ideje: 2022. november 29.) Az *Ellenpontok*ról közlő emigráns magyar lapok: *Új Világ*. Az amerikai magyar családok lapja (1982, 1983, A.E.Á.), *New Yorki Magyar Élet* (1982, 1983, A.E.Á.), *Katolikus Magyarok Vasárnapja* (1982, 1983, A.E.Á.), *Új Híd*. A magyarság szolgálatában álló emigrációs politikai lap (1982, 1983, A.E.Á.), *Chicago és környéke* (1982, 1983, A.E.Á.), *Californiai Magyarság* (1982, A.E.Á.), Transsylvania Erdélyi Tájékoztató (1982, A.E.Á.), *Hadak Útján*. Magyar harcokos bajtársi közösségének tájékoztatója (1982, 1983, A.E.Á.), *Amerikai-Kanadai Magyar Élet* (1983, A.E.Á.), *Magyarság* (1983, A.E.Á.), *Krónika* (1982, 1983, Kanada), *Tárogató* (1983, Kanada), *Adelaidei Magyar Értesítő* (1982, Ausztrália), *Ősi Gyökér*. Magyar Kulturális Szemle (1983, Argentína).

⁷⁹ A HHRF tevékenységéről lásd részletesen Tímár, 2021.; Tímár, 2019.

⁸⁰ Tímár, 2021. 54–55.

a kisebbségvédelem terén, amit a HHRF lényeges előrelépésnek tartott.⁸¹ Mindközben a román és a magyar képviselőt egyaránt ignorálta a témát.⁸²

1983 januárjában két amerikai küldöttség is járt Romániában: Lawrence Eagleburger politikai ügyekért felelős államtitkár és Tom Lantos kongresszusi képviselő, a HHRF közeli kapcsolata. Mindketten tárgyaltak Ceaușescuval az emberjogi helyzetről és a kisebbségekről, konkrétan az ellenpontosokról is. A román fél azzal védekezett Eagleburger előtt, hogy a szamizdat szerkesztőit elengedték, és szabadon élhetik az életüket.⁸³

A HHRF az *Ellenpontok* megszűnése és az ellenpontosok emigrálása után is támogatta az országban maradt Szöcs Gézát és disszidens tevékenységét. A HHRF képviselte őt például az Alternatív Kulturális Fórumon 1985-ben Budapesten, amire nem engedték ki Romániából.⁸⁴

Az Ellenpontok romániai recepciója

A román főhatalom az elfojtás és elhallgatás stratégiájával élt. A médiában semmi nem jelent meg az *Ellenpontokról*, és ez volt az alapviszonyulás az ellenzéki tevékenységekhez általában. Az *Ellenpontok*-ügy titkos felgöngyölítése idején a média folyamatosan és semmitmondóan tudósított a madridi utókonferenciáról, az év végén pedig sajtókampány indult a nemzetiségi kérdést érintően.⁸⁵ *A nemzeti kérdés tudományos, marxista-leninista megoldása – a Román Kommunista Párt történelmi műve* című cikkben Gere Mihályon keresztül üzeni meg a hatalom: „[s]enkinek sem engedjük meg, hogy becsémélje pártunk nemzeti politikáját[...].”⁸⁶ A nyilvános álláspont tekintetében egy későbbi, 1984-es Ceaușescu-beszédre szokás hivatkozni, miszerint Romániában a „nemzetiségi kérdés” megoldott, ennek megkérdőjelezése pedig „diverzió”.⁸⁷ Zárt ajtók mögött viszont a nemzeti kisebbségeket veszélyesnek tartotta, az ellenséges magatartás letörését, a kisebbségi követelések maradéktalan elutasítását szorgalmazta.⁸⁸ Valójában a nemzeti

⁸¹ Uo.

⁸² Petrescu, 2013. 187–188.

⁸³ Tímár, 2021. 58–59. Szöcs Géza összefoglalója a kongresszusi és diplomáciai intervenciókról itt olvasható: <http://szocsgeza.eu/hu/tolem/politikai-irasok/574-volt-e-ertelme-az-ellenpontoknak-mint-vallalkozasnak> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)

⁸⁴ Tímár, 2021.

⁸⁵ Röviden erről a sajtókampányról az *Ellenpontok*, valamint az MSZMP és az RKP központi bizottsági titkárai közötti november végi találkozó vonatkozásában lásd Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007. 292–293.

⁸⁶ Gere Mihály: *A nemzeti kérdés tudományos, marxista-leninista megoldása – a Román Kommunista Párt történelmi műve*. *Előre*, 1982. december 7. 1., 3. Vö.: Földes, 2007. 293.

⁸⁷ Tímár, 2021. 60.

⁸⁸ Uo.

kisebbségi ügyek már a hetvenes évektől kemény biztonságpolitikai kérdésként tételeződtek az államhatalom számára.⁸⁹

Az elnyomás legfontosabb eszköze – amely befelé és a külföld felé is annak a látszatát volt hivatott biztosítani, hogy Romániában nincs sem ellenállás, sem megtorlás – a Securitate volt. Az „offenzív” megoldások mellett munkamódszerei között a „puha” megoldások széles palettája szerepelt.⁹⁰ Az ellenállás „semlegesítése” céljából a fizikai erőszakon kívül a „figyelmeztetést”, a munkahelyi nyilvános vitát és elítélést, valamint a célszemély társadalmi kompromittálását és elszigetelését alkalmazták előszeretettel és igen eredményesen.⁹¹ Ami az elszigetelést illeti, a telefonvonal és a posta ellenőrzése mellett rengeteget ügködtek a disszidens társadalmi kirekesztésén. Gyakori eljárás volt a lejárató információk elhíntése (lelki betegségek, szexuális irányultság, sikkasztás, valutázás, titkosszolgálatvaló együttműködés stb.),⁹² a releváns közeg elismert személyeitől származó elítélő vélemény terjesztése, illetve a közszájon forgó vádak, kételyek, gyanakvások felerősítése. A szervek számításai szerint környezete elutasítása miatt a célszemély majd jobb belátásra tér, vagy legalábbis felhagy addigi tevékenységével.

Ami az *Ellenpontokat* és általában a kisebbségi eseteket illeti, a Securitate ezeket alpból nacionalista, irredenta, revizionista indíttatásúaknak kategorizálta. A szamizdattal kapcsolatos hírekre a SZER augusztus 25-i magyar műsora hívta fel a Securitate figyelmét, amúgy meg első blikkre tudták, hogy „nacionalista-irredenta tartalmú lap”-ról van szó, amelyre az adás „ellenséges, nacionalista-irredenta hallgatói” híreszteléssel és „hasonló jellegű akciókra való uszítással” reagálhatnak.⁹³ A Securitate átfogó nyomozásba kezdett, hogy a hír hitelességét ellenőrizze, a szerzők kilétét felfedje, és a folyóiratot megkaparintsa. A nyomozati művelet szeptember elsején indult, a több megyei felügyelőség együttműködését feltételező akció pedig a REVISTA (A folyóirat) nevet kapta.⁹⁴ A tárgyi bizonyítékot, az *Ellenpontok* első két számát Király Ernő nagyváradi ügyvéd, önkéntes besúgó nyújtotta át a Securitaténak.⁹⁵ A vizsgálat folyamán az ellenpontosokat különféle eszközök-

⁸⁹ Novák, 2017. 93–115.

⁹⁰ Ursu, 2018.

⁹¹ Uo.

⁹² Ursu szerint a közbűnténynek minősített esetek kettős célt szolgáltak: egyrészt az ellenálló hiteltelenítését és társadalmi elszigetelését, másrészt pedig a nyugati fórumok szemében „köz-törvényes bűncselekménynek” álcázták az egyébként „politikai bűncselekménynek” minősített disszidens tevékenységet. Ursu, 2018. 10.

⁹³ Központi értesítés a Bihar megyei Felügyelőségnek. (1982. szeptember 1). I 210560 Vol. 2. 76. CNSAS: *Ellenpontok*, <http://www.cnsas.ro/documente/judete/Bihor/5.pdf> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Tóth Károly: *Hogyan találta meg a román állambiztonság az Ellenpontokat. Az erdélyi szamizdat felderítésének dokumentált története*. In: Tóth – Tóth, 2017. 397–430. Az eredeti feljelentések itt olvashatók: *Ellenpontok*, 2011, <https://halbjahresschrift.blogspot.com/2011/08/Ellenpontok.html> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)

kel meghurcolták – házkutatásokkal, kihallgatásokkal, fizikai bántalmazással, megfélemlítéssel és elszigeteléssel, de végül pert nem indítottak ellenük. Feltehetően azért, mert az ügy ismertté vált a határokon túl is. Velük ellentétben egy csíkszeredai társaság tagjait, akikre szintén 1982 novemberében csaptak le, több évre elítélték, pedig csak fontolgatták egy szemizdat lap létrehozását,⁹⁶ Radu Filipescu pedig 10 évre ítélték el 1983 őszén „a szocialista rend elleni propagandáért”, amelyet kiáltványok sokszorosításával és szórásával valósított meg. A büntetésből három évet töltött le.⁹⁷

Bizonyára nem függetlenül az *Ellenpontoktól* és Radu Filipescu szórólapozásától, 1983 tavaszán egy kormányrendelet előírta, hogy a magánszemélyeknek évente be kell nyújtaniuk az általuk birtokolt gépek írásmintáját. A sokszorosítóberendezések birtoklására vonatkozó tiltás megszegését, illetve az engedély nélküli írógépek használatát adott büntetőjogi kategóriába eső (például a szocialista rendet és az állambiztonságot fenyegető) tettek esetében már nemcsak szabályszegésnek, hanem büntettnek minősítette, és ennek megfelelően súlyos börtönbüntetéssel sújtotta.⁹⁸

Az ellenpontosok akciója a román értelmiség körében jobbra visszhangtalan maradt. Cristina Petrescu, a romániai ellenállás kutatója szerint a román értelmiség nem tudott azonosulni a kisebbségi törekvésekkel, ugyanis történelmi tapasztalataik tükrében a kisebbségi jogokkal kapcsolatos követeléseket zsigerből revizionizmusként, a nemzetközi döntéssel kikényszerítendő határmódosítás mozzanatrugója-ként értelmezték.⁹⁹ Ezt a félelmet persze a hivatalos és a suttogó propaganda tovább szította. A hatalom azt híresztelte, hogy a magyar disszidensek nyugati hatalmak segítségével vissza akarják csatolni Erdélyt Magyarországhoz, a Securitate pedig úgy is kezelte a disszidenseket, mint a vasfüggöny túloldaláról „reakcióso” által fizetett árulókat, a magyar vagy a zsidó lobbí vagy a külföldi titkosszolgálatok beszerezett embereit. A „magyar revizionizmus” érzékeny téma volt tehát a román értelmiség körében, és a propaganda eredményes eszköznek bizonyult a két etnikum közötti nyílt disszidensszövetkezés megelőzésében.¹⁰⁰ Nagyon kevés ellenpéldát ismerünk. Az egyik a már említett, az ENSZ-nek címezett dokumentum egy kisebbségvédelmi világszervezet létrehozásáról (1985), amelyet előbb a román hatóságoknak is megküldött Szócs Géza, később Király Károly és Dorin Tudoran, az 1982 óta radikalizálódó román disszidens is aláírta. A másik a falurombolás, a szisztematizálás ellen írt tiltakozás 1988-ban, amelyet Doina Cornea kezdemé-

⁹⁶ Az ügyre a későbbiekben visszatérek.

⁹⁷ Petrescu, 2013. 297–299.

⁹⁸ Decret nr. 98 din 28 martie 1983 privind regimul aparatelor de multiplicat, materialelor necesare reproducerii scrierilor și al mașinilor de scris. *Buletinul Oficial* nr. 21 din 30 martie 1983, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/565> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)

⁹⁹ Petrescu, 2013. 37.

¹⁰⁰ Petrescu, 2013. 191–192.

nyezett, és 27 aláírást gyűjtött, majd kiküldte a nyugati médiának. A SZER-ben is többször beolvasták.¹⁰¹ A román értelmiség viszonyulását megvilágítandó érdekes még két esetről szót ejteni. Az egyik a Nagy Imre újratemetésén elhangzó „Budapesti nyilatkozat”, amelyet a magyarországi népi-nemzeti ellenzék és román emigránsok írtak alá 1989-ben, de egy ilyen szöveg aláírása Romániában nem történhetett volna meg – állítja a szakértő, Cristina Petrescu.¹⁰² Doina Corneának, a magyarság körében legnépszerűbb román disszidensnek is fenntartásai voltak a nyilatkozattal kapcsolatban, és azzal érvelt, hogy a dokumentumban megjelenő, Erdélyre vonatkozó „komplementáris tér” és „autonóm politikai képviselet” túl „kétértelmű”, ezért vállalhatatlan.¹⁰³ 1989-ben Cs. Gyimesi Éva a SZER-en keresztül fordult névtelenül, nyílt levélben Doina Corneához, aki azzal utasította el, hogy a magyar disszidensekkel való szövetkezést nemcsak a Securitate, hanem a közvélemény – „egy része”, teszi hozzá elegánsan Cs. Gyimesi Éva – is úgy ítélné meg, hogy „eladta magát az idegeneknek”.¹⁰⁴ Válaszlevelében, amelyet szintén a SZER közölt, külön kiemelte, hogy határmódosítást és területi autonómiát semmilyen körülmények között nem fogadhat el – és úgy véli, hogy ebben minden erdélyi románnal osztozik –, a magyar kisebbség kulturális jogait viszont „fenntartásokkal és pontosításokkal” támogatja.¹⁰⁵

Ez a zsigeri gyanakvás, elutasítás túlélte a rendszerváltást. Az nem meglepő, hogy a nyugalmazott szekusok lapja továbbra is irredenta, revizionista ihletésűnek tartja az *Ellenpontok*-akciót.¹⁰⁶ De az *Ellenpontok*, és kiemelten a *Memorandum* és a *Programjavaslat* Cristina Petrescu olvasatában is nacionalista, önmagát korlátozó gondolatmenetre épül. A romániai disszidens mozgalmak elismert kutatója azt állítja, hogy a nemzetközi fórumokhoz is eljuttatott dokumentumok süket fülekre találtak. Szerinte a szövegek és az akció a saját eredményességét korlátozta

¹⁰¹ Petrescu, 2013. 189., 314.

¹⁰² Petrescu, 2013. 192. A román emigráció különféle csoportosulásairól és viszonyulásokról a magyar kisebbség ügyeihez, amelyek közül barátságos attitűdje révén kiemelkedett a Cornel Roșca vezette budapesti román csoportosulás (România Liberă) lásd még Ara-Kovács Attila: A román politikai emigráció. *Motolla*, 1988/2. 3.

¹⁰³ Petrescu, 2013. 212. Ugyanebben a *Motolla* számban van egy cikk, amely az MDF-nek a Jurta Színházban megtartott második 1988-as találkozójáról szól. A találkozóon a magyar kisebbség sorsa volt napirenden, a felszólalók közt Szöcs Géza és Cornel Roșca is szerepelt. K. Á.: A demokrácia nehéz iskolája. Retorika szeminárium a magyar ellenzéknek! *Motolla*, 1988/2. 1., 3.

¹⁰⁴ A szövetségkeresésről, a Doina Corneával történő nyílt levélváltásról, a leveleket, illetve Doina Cornea nyilatkozatát a Budapesti Közös Nyilatkozattal kapcsolatban I. Cs. Gyimesi Éva: *Szem a lánokban*. Kolozsvár: Korunk – Komp-Press Kiadó, 2009. 67–83.

¹⁰⁵ Cs. Gyimesi, 2009. 81., 82.; Petrescu, 2013. 191.

¹⁰⁶ L. Stelian Popescu ezredes, az *Ellenpontokkal* foglalkozó bukaresti Securitate-tiszt visszaemlékezését és értelmezését a Vitralii c. folyóiratban. Stelian Popescu: *Publicația samizdat „ELLENPONTOK”, instrument de propagandă antiromânească în anii '80. Vitralii – Lumi-ni și umbre* (Revista veteranilor din SRI) 2012/11. 88–92.

azáltal, hogy nem magát a kommunista rendszer legitimitását kérdőjelezte meg, hanem csupán adott politikáit bírálta, kizárólag a magyar kisebbség problémáival foglalkozott, a tágabb népeességet érintőkről még csak említést sem tett. Ráadásul xenofób, románellenes nézetet propagált, mivel az RKP asszimilacionista politikáit a „hagyományos román nacionalizmusból” eredeztette, és azt engedte értetni, hogy a román nép nézetei és az RKP politikái egybevágnak.¹⁰⁷

Végül vizsgáljuk meg a romániai magyar értelmiség viszonyulását. Nyíltan támogató magyar kevés akadt Romániában. Természetesen voltak az ellenpontosoknak elvi barátai, legnyíltabban Cs. Gyimesi Éva, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékének oktatója vállalt velük szolidaritást.¹⁰⁸ Szöcs Gézát, Tóth Károlyt és Ara-Kovácsot is ismerte, Szöcs Gézával például diákjaként ismerkedett meg.¹⁰⁹ Bár már jó ideje a Securitate megfigyelése alatt állt, ekkortól szigorodott meg a követése.¹¹⁰ Nem olvasta az *Ellenpontokat*, hanem a Szabad Európa Rádióban hallott róla, akárcsak a *Memorandumról* és a *Programjavaslatról*, amelyekkel teljes mértékben azonosulni tudott.¹¹¹ Visszaemlékezése szerint: „Az *Ellenpontok* számomra, személyes életemben különös értéket jelent [...] Túlzás nélkül mondhatom, katartikus volt.”¹¹² Azért nagyon fontos felfigyelnünk erre a momentumra, mert ezután Cs. Gyimesi Éva roppant aktív disszidens tevékenységbe kezdett. Beadványokat szerkesztett és küldött a hatóságoknak a felsőoktatással és kihelyezésekkel kapcsolatban, 1985-ben részese volt a magyar szakos végzősök a kihelyezések miatti közös, nyilvános tiltakozásának,¹¹³ híreket küldött Ara-Kovács Attilának az Erdélyi Magyar Hírügynökség projekthez (Szöcs Géza és Tökés László volt a másik két alapember),¹¹⁴ később Szöcs Gézának is, nyílt leveleket juttatott el Magyarországra és a SZER-nek, (kétnyelvű) rölapot szerkesztett és szórt a szisztematizálással kapcsolatban (Chelu Ivánnal), szamizdat tanulmányt írt és terjesztett,¹¹⁵ részese volt a Limes-kör tevékenységének, különösen miután Molnár Gusztáv, a fő szervező és szerkesztő emigrált. Próbált szövetségeseket keresni a román értelmiség körében, és végül részt vett a *Kiáltó Szó* szamizdat létrehozásában. A *Kiáltó Szó*nak a szerkesztését, amely deklaráltan az *Ellenpontok* által elkezdett munka folytatása, egyrészt a rendszerváltás tette tárgytalanná, másrészt viszont a kész számok megjelenítését már korábban elszabotálták Magyarországon.¹¹⁶

¹⁰⁷ Petrescu, 2013. 187–189.

¹⁰⁸ Cs. Gyimesi Éva. Molnár, 1993. 302–304.

¹⁰⁹ Nyilatkozat. Cs. Gyimesi, 2009. 109–110.

¹¹⁰ Cs. Gyimesi, 2009. 45–46.

¹¹¹ Cs. Gyimesi Éva. Molnár, 1993. 303.

¹¹² Uo.; lásd továbbá Cs. Gyimesi, 2009.

¹¹³ Cs. Gyimesi, 2009. 57–58.

¹¹⁴ Timár, 2019. 188.

¹¹⁵ A *Honvágy a hazában* című írásra való hivatkozást l. Cs. Gyimesi, 2009. 61.

¹¹⁶ Cs. Gyimesi, 2009. 73., 224.; Timár, 2019. 186.

Amikor 1982 végén a Securitate előli bujkálás és letartóztatás után Szöcs Géza betegen visszaérkezett Kolozsvárra, Cs. Gyimesi gyűjtést rendezett számára az írószövetség kolozsvári szervezetében és szerkesztőségeiben. Sokan próbálták eltántorítani ettől, „figyelmeztették”, hogy Szöcs tulajdonképpen provokatőr, elárulta a barátait, és sokan elkezdték őt is kerülni, miután nyíltan kereste a kapcsolatot az ellenpontosokkal és barátaikkal, például Marius Tabacuval.¹¹⁷ A „jó irányba való befolyásolást” később Doina Corneával kapcsolatban is tapasztalhatta: a Corneával való szövetkezés úgymond „nem használ a magyar ügynek”, sőt, „a magyar tanszék létét fenyegeti”.¹¹⁸

Az *Ellenpontok* inspirálóan hatott egy csíkszeredai társaságra is, Borbély Ernőre, Búzás Lászlóra és Bíró Katalinra, akik létre akartak hozni egy jogvédő szervezetet Erdélyi Magyarok Egyesülete névvel, illetve egy folyóiratot, amelyet Budapesten vagy Bécsben nyomtattak volna. Ők a tervezés nagyon kezdeti szakaszában lebuktak: 7, 6 és 5 év börtönbüntetésre ítélték el őket. Búzás László Radu Filipescuval ült Enyeden.¹¹⁹

Voltak olyanok is, akik csendben ugyan, de támogatták az ügyet, a gesztust és a követeléseket egyaránt.¹²⁰ A fenntartásaikat az illegális tevékenységgel, és az illegális tevékenységgel való szolidaritásvállalással kapcsolatban fogalmazták meg. Amiatt aggódtak, hogy a földalatti ellenállás emberi veszteséggel jár, mert a diszsidenseket és támogatóikat különféle eszközökkel vagy emigrálásra kényszerítik a hatóságok, vagy ellehetetlenítik a szakmai életüket. A megtorlás továbbá intézményi korlátozásokat, jogok megnyirbálását is magában foglalhatja. Az *Ellenpontok*kal kapcsolatosan az aggodalom tárgyaként az 1977-ben megnyitott kolozsvári magyar konzulátus és a kolozsvári egyetem magyar tanszéke vetődött fel, a dilemma pedig úgy tétéleződött: szolidaritás az ellenpontosokkal és a szimpatizásaikkal, vagy az intézmények védelme. Ezen őrlődött például Gáll Ernő is.¹²¹

Az ellenzök népes tábora az idős generáció hithű kommunistaiból, de leginkább a kisebbségi intézményekben és kulturális életben stabil pozíciókat elfoglaló személyekből állt, akik határozottan a „tárgyalást”, a „megnyerést”, a „csendes munkát” stb. preferálták az illegális tevékenységek helyett. A viszonyulásukat tehát egyáltalán nem a folyóirat, illetve a sokkal szélesebb körben ismert *Memorandum* és *Programjavaslat* tartalma határozta meg – ide kapcsolódó vitáknak nyomát sem

¹¹⁷ Cs. Gyimesi Éva. Molnár, 1993. 303.

¹¹⁸ Cs. Gyimesi, 2009. 73.

¹¹⁹ Búzás László. In: Molnár, 1993. 271–275.

¹²⁰ Tóth Sándor és Kántor Lajos megértéséről Cs. Gyimesi Éva emlékezett meg. Cs. Gyimesi Éva. Molnár, 1993. 303. L. továbbá Tóth Sándor. In: Molnár, 1993. 306.; Gáll Ernő. In: Molnár, 1993. 305.

¹²¹ „Csak Cs. Gyimesi Éva jött be a KORUNK szerkesztőségébe: pénzt gyűjtött a Géza számára. Természetesen adtam. De nem voltam meggyőződve arról, hogy helyes, ha Éva így kiszolgáltatja magát. Nem tudtam eldönteni, mi a fontosabb: a szolidaritás, vagy a nevelői-oktatói munkája? Ez egy rettenetes dilemma volt.” Gáll Ernő. In: Molnár, 1993. 305–306.

találtam –, hanem, akárcsak a „csendes szurkolók” esetében, az illegális ellenállási formák elfogadottsága.

A kommunisták a szocializmus ellenségeit látták bennük, a SZER-rel való együttműködést pedig egyenesen „ellenforradalom”-nak minősítették. Azt a hagyományos baloldali álláspontot képviselték, miszerint nem a hatalom ellen, hanem azon belül kell elérni a célokat. Ezt a nézetet vallotta például Balogh Edgár.¹²² Ezt azért nem lehet egy vállrándítással elintézni, mert az ő nézeteinek súlyos gyakorlati következményei is lehettek, bár ebben az esetben nem bizonyultak végzetesnek. Balogh Edgártól Aczél György is megérdeklődte Csoóri Sándor és Cs. Gyimesi Éva közvetítésével, hogy erkölcsileg támogatja-e Tóth Károlyt, az *Ellenpontok* szerkesztőjét, mert ettől tette függővé a Magyarországon való letelepedés engedélyezését, Balogh pedig azt válaszolta: „Nem szövetezem a szocializmus ellenségeivel.”¹²³

Az ellenzők a szemizdatot felesleges provokációnak és a kisebbségi léthelyzetben tárgyalással elért eredmények és kapcsolatok aláásásának tartották. Mivel a példányszám elenyésző volt, arra következtettek, hogy a pozitív hozadéka sem lehet jelentős, ugyanakkor aránytalanul nagy bajt kavart: emberi sorsokat és intézményeket sodor veszélybe.¹²⁴ Az ellenpontosok személyét is, különösen a legismertebbet, Szöcs Gézárt célkeresztbe vették és minősítették, amivel a teljes akció létjogosultságát szándékoztak kétségbe vonni. Önző, számító, hazug, konspiráló, figyelemhajhász, kalandor természetű fiataloknak mondták őket, és kifejezetten gyanúsnak vélték a Securitate enyhe fellépését. Különböző szövegeket indítottak vagy terjesztettek az ellenpontosokkal kapcsolatban, például hogy elárulták egymást, csak az emigrálás esélyeinek növelése érdekében „disszidenskedtek”, a nyugati ismerőseiken élősködnek.¹²⁵ „Óriási megvetéssel és gyűlölettel tárgyalták ezt a kérdést, például Kányádi Sándor, Fodor Sándor és Beke György, akik megmagyarázhatatlan indulattal támadták Szöcs Gézárt”, emlékezik vissza Cs. Gyimesi

¹²² A „régii kommunisták” és Balogh Edgár nézeteiről lásd Gáll Ernő. In: Molnár, 1993. 305.; Cs. Gyimesi Éva. In: Molnár, 1993. 303.

¹²³ „Aczél György ekkor, 1983 nyarán – Csoóri Sándor közvetítésével – velem üzent Balogh Edgárnak: ha ő támogatja erkölcsileg az *Ellenpontok* eme szerkesztőjét, akkor Magyarország befogadja Tóth Károlyt. »Edgár bácsi« egy kolozsvári néptelen utcasarkon, 1983 nyarán ezt válaszolta: »Nem szövetezem a szocializmus ellenségeivel.« Ezt egy harmadik személy, egyetlen tanúja a beszélgetésünknek, mindmáig tagadja.” (Cs. Gyimesi, 2009. 56.) Ezt a kijelentést Balogh nem ismerte el (Balogh Edgár. In: Molnár, 1993, 307.) Balogh Edgár ellenséges híresztelése – provokátorök, bármerre jártak, távozásukat házkutatás követte – magyarországi látogatása alkalmával Tóthék tudomására jutottak más forrásokból is. (Tóth, 2000. 18.)

¹²⁴ „Én az olyan lapot, amelyik ilyen kis példányszámban jelenik meg, valahogy nem tartottam létjogosultnak. Bár egy nagy haszna volt. Kifelé tájékoztatott.” Fodor Sándor. In: Molnár, 1993. 312.

¹²⁵ Cs. Gyimesi Éva. In: Molnár, 1993. 304.

Éva,¹²⁶ de más tekintélyes, a kulturális élet szempontjából meghatározó értelmiségiek hasonló terminusokban és nem kevesebb vehemenciával beszéltek országszerte az ügyről, például Domokos Géza (a Kriterion Kiadó igazgatója, Bukarest), aki semmiféle disszidens tevékenységgel nem értett egyet,¹²⁷ Farkas Árpád költő (Sepsiszentgyörgy), Balla Zsófia költő, újságíró (Kolozsvár).¹²⁸ Domokos hasonló véleményt fogalmazott meg a bukaresti magyar nagykövetség számára is.¹²⁹

Kortársak értelmezése szerint az *Ellenpontok* és az ellenpontosok ellen irányuló dühöt a magatehetetlenség, a nyugtalan lelkiismeret és az irigység okozta: a fiatalok megtették azt, amit ők nem mertek.¹³⁰ Ez az ellenézés összekapcsolódott a nemzedékek és az általuk használt nyelvezetek közötti vitákkal vagy a vitáktól független utálkozással, illetve a filozófusok és elméletírók térnyszerésével, növekvő tekintélyével szembeni nemtetszéssel. Nem feledhetjük azt sem, hogy a rossz hírnévnek egyik-másik felröppenő pletyka esetében tárgyi alapja is volt, tehát az ellenpontosok elleni hangulatkeltés nem egy morális szempontból feddhetetlennek tekintett szerveződésnek szólt. Ide tartozik egyes ellenpontosok kommunikációs stílusa és nem szokványos életmódja, valamint Szöcs Géza rejtélyeskedő, a korabeli viszonyok között gyanakvásra bőven okot adó magatartása, ami az amúgy is terhelt társadalmi közhangulat további romlásához vezetett.¹³¹ Mondják, hogy a Szöcs Gézával szembeni averziót tetézte az apjával, Szöcs István kekeckedő szerkesztővel, kritikussal kapcsolatos antipátia is.

¹²⁶ Cs. Gyimesi Éva. In: Molnár, 1993. 303., valamint Tóth Sándor. In: Molnár, 1993. 306. Vö.: Beke György. Molnár, 1993. 309–311., Fodor Sándor. Molnár, 1993. 313., illetve DUI „Sociologul” (Balázs Sándor) I 161638 Vol. 1, 374–375.

¹²⁷ A SZER 1982. októberi hírei alapján (tehát még a lebukás előtt) Bodor Pállal (ekkor már az *Előre* munkatársa, a hetvenes években a Román Rádió és Televízió nemzetiségi műsorainak főszerkesztője) és Fejes Gyulával (a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának titkára) folytatott beszélgetéseikben „nagyon komoly problémának” ítélték a szamizdat megjelenését. (DUI „Georghiu” (Domokos Géza) I 203541 Vol. 9. 37–38., 73–74., 77v, 78–78v.) L. egy feljelentés kivonatát (1987. szeptember 7.), amely arról szól, hogy Csoóri Sándor Keszthelyi Gyula közvetítésével egy Nyugat-Európában tartandó, a román államot leleplező sajtótájékoztatóba próbálta bevonni Domokos Gézát, de ő határozottan ellenezte a tervet és a hasonló disszidens akciókat. DUI I 203541 Vol. 3. 173–174v.

¹²⁸ L. DUI I 203541 Vol. 2. 120–121., 282.; Vol. 3. 106v, 117–119., 127.

¹²⁹ Feljegyzés (1986. október 10.) Domokos Géza Hodicska Tiborral folytatott beszélgetéséről. DUI I 203541 Vol. 3. 127.

¹³⁰ L. Sütő András és Cs. Gyimesi Éva véleményét: Sütő András. Molnár, 1993. 302.

¹³¹ Szöcs Gézával kapcsolatban tisztázatlan kérdés maradt, hogy milyen pénzből fedezte a bécsi Herder-ösztöndíjas évét követő további egyéves világ körüli kirándulását, vagy pedig az, hogy hogyan, merre bujkált hetekig az *Ellenpontok*-ügyben indított Securitate-nyomozás idején. A Szöcs Gézával való barátságuk megromlásáról, valamint Szöcs Géza és a Securitate kapcsolatára vonatkozó feltételezéseit l. Balla Zsófia: Közös történeteink itt lebegnek Kolozsváron – csoportkép Balla Zsófiával. *Transtelex.ro*, 2023. március 12. <https://transtelex.ro/kultura/2023/03/12/balla-zsofia-csoportkep-kolozsvar-tgm-szocs-geza> (Letöltés ideje: 2023. június 11.)

A frusztráltság és a személyes ellenszenv mellett az elutasító magatartást érdekes a korabeli érdekképviseleti lehetőségek és informális érdekképviseleti modell kontextusában is megvizsgálni. Az államszocialista intézményi berendezkedésben nem voltak valós érdekképviseleti struktúrák, így a romániai magyar kulturális elit és a magyar származású pártkáderek úgy látták el ezt a feladatot, hogy ötvözték a hivatalos funkciójukat és informális kapcsolataikat.¹³² Ezt a rendszert nagyfokú informalitás jellemezte, a követeléseket nem fogalmazták meg explicit módon, és azok nem is kerültek nyilvános vitára. Éppen ezért a „magyar érdek” is meglehetősen homályos fogalom volt, azt viszont magától értetődőnek tekintették, hogy a magyar kulturális elit és egyes magyar pártkáderek azt „szolgálják”, a mindenkori cél pedig a magyar intézmények megőrzése. Az érdekképviselet ezen „informális-individuális alkudozási modelljében” a vezetők a személyes kapcsolataikat kiaknázva, egyezkedéssel „oldották meg” a problémákat, és legitimitásukat ezekre a szolgáltatásokra építették. A zárt ajtók mögött zajló egyezkedéseknek, kijáráásoknak feltétele volt az informális rend érvényességének a fenntartása, aminek szerves része a társadalmi rend és nyugalom látszatának a megőrzése is. Márpedig a nyílt ellenállás pont ezeket vonta kétségbe! E logika szerint a szamizdat folyóirat egyszerre kérdőjelezte meg a formális rendet, az informális rendet, a romániai magyarok által működtetett kisebbségpolitikai modellt, ugyanakkor keresztülhúzta a magyar „érdekképvisezők” számításait is. A váratlanul felbukkanó szamizdat felkeltette a hatalom, a „tárgyalópartner” gyanúját és haragját, áthúzta a közösség képviseletét magára vállaló személy aktuális számításait, és veszélyeztette az addig elért eredmények, „megőrzött intézmények” sorsát.

A formális is informális renddel való konfrontálódás nem csupán kutatói töprengés eredménye, hanem maguk az ellenpontosok is megfogalmazták, tudatosan és nyíltan felvállalták. Leszögezték, hogy az aktuális politikai és gazdasági rendszerben semmilyen probléma nem megoldható, éppen ezért nem is tárgyalnak a román kormánnyal, hanem kifelé fordulnak és a nemzetközi porondra viszik a romániai magyarok ügyét, a romániai magyar elitnek pedig azt üzenték, hogy bár méltánylandó az informális játszmák mögött rejlő jó szándék, ezt a védekezési stratégiát eredménytelennek tartják. Úgy gondolták, hogy a romániai magyarok érdekét a rejtett „kérések” helyett csakis a nyílt „követelés” szolgálja, biztonságát és megmaradását pedig az „elvszerű követelés szabadsága” szavatolja.¹³³ Az érvényben lévő érdekképviseleti modellt persze nem „informális-individuális alkudozási

¹³² A romániai magyar kisebbségi elit integrációjáról, illetve a kisebbségpolitika informális-individuális alkudozási modelljének működéséről l. Bárdi, 2017; Bárdi Nándor – Kiss Tamás, 2018. 58.; Kiss Tamás – Toró Tibor – Székely István Gergő: Unequal Accommodation. An Institutional Analysis of Ethnic Claim-Making and Bargaining. In: Kiss Tamás et al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan, 2018. 71–165., itt: 96–98.

¹³³ L. a *Programjavaslatban*. *Ellenpontok* 1982/8., 10.

modellnek” nevezték, hanem hűbéri viszonyként jellemezték, és e gyakorlat követőit nem túl hízelgően a „hűbéri viszonyulás híveinek és fenntartóinak” titulálták.¹³⁴

Röviden visszatérve az informális-individuális alkudozási modellt működtető egyéni kijárók narratívájára: bár egyértelműen arra az érzelmekre is apelláló gondolatmenetre épít, hogy kisebbségi helyzetben, a nyolcvanas évek Romániájában ez volt az egyetlen járható út, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a modell legitimitását és a *status quó*t védő diskurzus elemei egyáltalán nem kisebbség-specifikusak, és sokkal hétköznapibb, hatalomféltő magatartást is tükröznek. A korabeli magyarországi diszkurzív küzdelmek is hasonló toposzokból építkeztek: az állampárt képviselői szerint az ellenzéki tevékenységek „felingerlik” a szovjeteket, Kádár elmozdítása pedig katasztrofális következményekkel járhat; reformközgazdászok szerint a kívülről jövő követelések „veszélyeztetik” a belülről már érlelődő reformokat.¹³⁵ Csoóri Sándor és Csurka István, a „népi tábor” két jelentős alakja nem vett részt az 1956-os forradalom harmincéves évfordulója alkalmából a demokratikus ellenzék által szervezett kétnapos rendezvényen, annak ellenére, hogy éppen az ő kérésükre halasztották el az időpontot decemberre.¹³⁶ Távolmaradásuk oka az volt, hogy az Írószövetség november végi kongresszusán váratlanul győzelmet arattak a párthoz lojális írók felett, és nem akarták kockáztatni a sikereiket.¹³⁷

A szamizdattal kapcsolatos attitűdöket a Securitate is nyomon követte, és a jelentések meglehetősen pontos és árnyalt képet rajzoltak a folyóirat recepciójáról.¹³⁸ A pozitív viszonyulást elfojtani igyekezett, de az ellenséges közegben sem tétlenkedett, hanem kiaknáztta és tovább korbácsolta az indulatokat. „Veszélynek teszi ki a(z otthon maradt) rokonait és ismerőseit”, „nem a magyar ügyért, hanem önös

¹³⁴ L. a *Programjavaslat* preambulumát. Példaként álljon itt egy rövid passzus: „E gyakorlatnak megfelelő gondolkodásmód számára a legképtelenebb dologként jelenik meg bármiféle jog követelése. Minden természetes igény csak egyfajta, többé-kevésbé alázatos, a hivatalos frazeológiába öltöztetett és az éppen kurrens „elvekkkel” megindokolt kérés formáját öltheti. Bármiféle kérelem megvalósulása elképzelhetetlen valamely befolyásos személy központi támogatása nélkül, teljesítése pedig mindenkor a hűbéri kegyosztás gesztusával történik, mellyel a jó magaviseletű alattvalót – az állampolgárt: az állam; a nemzetiségeket: a román hatalom – megajándékozza.” *Ellenpontok*, 1982/8., 10.

¹³⁵ Bozóki András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2019. 176.

¹³⁶ Mitrovits, 2020. 186–187.

¹³⁷ Mitrovits, 2020. 187.

¹³⁸ L. például a Kolozs megyei Felügyelőség 1982. december 12-re keltezett jelentését a központi igazgatóságnak a kolozsvári magyar értelmiség körében tapasztalható légkörről a „Revista” ügyben. (DUI I 310438 vol. 2. 96–97.) A dokumentum azonosítja az ellenzők és támogatók körét, valamint álláspontjukat az *Ellenpontok* tartalmával és az illegális akcióval kapcsolatosan. A jelentésben az egyet nem értők között Gáll Ernő, Rácz Győző (a *Korunk* folyóirat főszerkesztőhelyettese), Balogh Edgár és felesége, Bajor Andor (író, költő, újságíró) véleménye szerepel, az egyetértők között pedig Kőnczei Ádám (*Korunk*-szerkesztő), Gábos Zoltán (BBTE egyetemi tanár, fizikus), Dittrich Márton (nyugalmazott könyvelő) és Aradi József (*Korunk*-szerkesztő) álláspontja.

érdekből (például anyagi haszonért, emigrálás érdekében, feltűnősködésből) teszi”, „árt a magyar ügynek”, „a Securitate ügynöke” – visszatérő motívumok, amelyeket a Securitate az informátorain keresztül begyűjtött, majd célzottan, szintén az informátorai segítségével, nem ritkán hamis levelekkel is szórt belföldön és külföldön egyaránt.¹³⁹ Szőcs Géának az egyik nagy romániai ellenlábasa Kányádi Sándor volt, aki maga sem volt rest véleményt nyilvánítani, a Securitate pedig gondoskodott arról, hogy a besúgói ezt a megfelelő helyeken, belföldön, a magyarországi ellenzék és a nyugati magyar emigráció köreiben elhítsék, a kételkedőket gyanújukban megerősítsék. Az ellenségeskedés fenntartása végett Szőcs elmarasztaló véleményét pedig visszajuttatták Kányádi fülébe: Kányádi egyes nyugati utazásai „bizonyos szervekkel fenntartott kapcsolatainak köszönhető”-k.¹⁴⁰

A disszidensek elszigetelését célzó műveletek hatása jelentős volt, bár nem tekinthetők teljesen sikereseknek. Voltak olyanok, akik elfordultak az ellenpontosoktól és a velük szolidaritást tanúsítóktól. Környezetük védelme érdekében a lebukás után ők sem keresték régi köreiket, hogy ne kompromittáljanak másokat. Tudtak viszont a magyarországi segítők, a SZER, a nemzetközi szervezetek és a nyugat európai sajtó támogató tevékenységéről, legalábbis annak jelentékeny részéről.¹⁴¹ Régi, sőt új barátaik, magyarországiak is, látogatták őket, hírekkel, élelmiszerekkel, pénzzel támogatták őket a meghurcolás idején. Sőt, már korábban is, miután a SZER révén elterjedt az *Ellenpontok* híre, a közvetlen környezetükben pozitív véleményeket hallottak vissza az akcióról.¹⁴² Tudomásuk volt a „bástyán belüli” értelmiség rosszallásáról is, és a Szőcs Géát érintő megoszló véleményekről, de a közösségvállalás teljes elutasítása, ha nem is váratlanul, de fájdalmasan érintette őket, illúzióromboló volt – idézte fel Tóth Ilona.

Következtetések

Szőcs Géza életútinterjú- és dokumentumkötetében a következő szavakkal zárja az *Ellenpontok* történetét: „Az ellenállással való, egyáltalán nem veszélytelen szolidaritás szolgált alapjául az *Ellenpontok* terjesztésének. E lap azért érhetett meg 8 számot lebukás nélkül, mert az erdélyi magyar közösségben *létezett ez az erő*” (kiemelés az eredetiben).¹⁴³ A jelen dolgozat a romániai magyar ellenállás eme

¹³⁹ L. Balla Zsófia – Egyed Péter – Domokos Géza (1986. szeptember 2.) beszélgetése lehallgatási átíratának margóján kézírással, románul: „kompromittáláshoz nagyon jó”, „felhasználni a kompromittáláshoz” DUI I 203541 Vol. 3. 118., 119.

¹⁴⁰ Helyzetjelentés D.U.I. „Sabău” ügyben (1987. szeptember 29.) DUI „Elena” I 071983 Vol. 4. 21–30., itt: 25–27.

¹⁴¹ Tóth Ilona közlése, 2023.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Szőcs – Farkas-Wellman, 2009.

büszkeségének, „az egyetlen” létrehozásának történetét járta körül, és a fogadtatását árnyalta. A vizsgálat első következtetéseként le is vonhatjuk, hogy nem a romániai magyar közösségi erő tartotta fenn a lapot, amint azt sokan hinni szeretnék. A közösség, pontosabban szólva az erdélyi magyar elit megnyilatkozóinak zöme éppen ellene volt. A disszidens akció racionális mérlegelése, az *Ellenpontok* érdemi tárgyalása egyrészt néhány szerkesztőt célzó személyeskedés miatt bukott el. Másrészt azért volt ellene az erdélyi magyar hangadó elit, mert az általa elfogadott informális képviseleti modell logikájával és működési módjával inkompatibilis volt a nyílt ellenállás, így a szamizdat is. Ami azt jelenti, hogy a legitimnek tartott képviseleti modell nemcsak az érdekérvényesítés módját, hanem – implicit módon – a rendszerrel szembeni ellenállás határait is megszabta. Mindkét tényező igazán jól illeszkedett a politikai hatalom ellenzékiességhez való viszonyulásához és felszámolási stratégiáihoz, amely az *Ellenpontok* esetében is a megszokott forgatókönyv szerint játszódott: a hivatalos nyilvánosság elhallgatta, a Securitate elfojtotta, a disszidensek elszigetelése és társadalmi kirekesztése céljából pedig jól kamatoztatta az ellenállással és az ellenállókkal kapcsolatos közkeletű, elutasító nézeteket: gyanús alakok önző ügyködése, ami árt az erdélyi magyarságnak. A történetből az is kiviláglik, hogy a „romániai magyar érdeket” egyaránt tudni vélték a magyarországi és romániai kultúraktivisták, illetve a jól beágyazott romániai magyar elit hangadó része, a suttozó propaganda szólamai pedig szépen összecsengtek a hártya két oldalán. A román értelmiség szintén a hivatalos propaganda fordulatával reagált: az állambiztonságot, területi integritást fenyegető irredenta törekvésnek minősítette a kisebbségi akciót.

Az *Ellenpontok* egyszerre jelenített meg politikai rendszerek közötti ellentétet, valamint etnikai csoportok közötti és kisebbségi csoporton belüli konfliktusokat, és az elfojtását célzó manipulatív reakciók összítése alá került. A meglepően sok ponton átfedő vélemények kifejtésében jól követhető az érzelmek felkavarása és a félelemkeltés szándéka, a csoportok közötti polarizálás, illetve a kihívó fél hiteltelenítése és egyúttal a figyelem elterelése a vita tárgyáról személyeskedéssel (*argumentum ad hominem*), ami révén a vita szempontjából releváns érvek helyett az ellenfél személyisége vagy indítékai kerültek célkeresztbe. A kisebbségi csoportok belső ellenzékének kiszorítását célzó taktikák teljes körű számbavétele talán külön vizsgálódást érdemel.

A méltányosság jegyében meg kell emlékeznünk arról, hogy a szamizdatot elítélő romániai magyar elit jelentős része igen fontos kultúra- és társadalomszervező munkát végzett, és a maga bejáratott módszereivel és eszközeivel – beadványokkal és felszólalásokkal – tiltakozott a romániai magyarokat érő sérelmek ellen. Világos példa erre az 1982 tavaszán megjelenő *Cuvânt despre Transilvania (Beszéd Erdélyről)*, írta: Ioan Lăncrănjan) című könyvvel kapcsolatos fellépés. Ezt a magyarellenes nézeteket propagáló, még aktuális revizionista veszélyre is figyelmeztető könyvet a nyilvánosságban nem illethette kritika. Az *Ellenpontok* a harmadik számában

foglalkozott az ügyel, vele párhuzamosan pedig a romániai magyar értelmiség jeles tagjai tiltakoztak a maguk nevében és csoportosan is.¹⁴⁴

Az *Ellenpontok* támogatóinak köre informális transznacionális hálózatként fogható fel, amely kisszámú helybéli szimpatizánsból, Magyarországra szakadt erdélyiekből, magyarországi máskéntgondolkozókból, nyugaton élő magyar emigránsokból, a Szabad Európa Rádióból, kisebbségvédelemmel és emberi jogok védelmével foglalkozó amerikai és nemzetközi szervezetekből állt. Ezek végigkísérték a szemizdat útját: anyagi és erkölcsi támogatást nyújtottak a létrehozásához, hozzájárultak a terjesztéséhez és közvetítették a tartalmát, illetve a nemzetközi hírnévvel és politikai nyomásgyakorlással igyekeztek védelmezni a disszidenseket, megvalósítani követeléseiket.

Bár a lap igen kis példányszámban jelent meg, és kevés olvasóhoz jutott el, a Szabad Európa Rádió révén sokkal szélesebb körben ismerték meg Romániában és külföldön is. Az *Ellenpontok* eredményei tekintetében mindenképpen ki kell emelnünk, hogy egyrészt ösztönzően hatott további nyílt disszidens akciókhoz Romániában. Másrészt az *Ellenpontok*nak köszönhetően nemzetközi fórumokon és diplomáciai kapcsolatokban is tematizálódott a romániai kisebbségi és emberjogi helyzet, továbbá a romániai magyar kisebbség számára kedvező módon változott a SZER műsorpolitikája: ettől kezdve a magyar szerkesztőség a határon túli magyarok helyzetével is foglalkozott.

Az *Ellenpontok*-történet recepciójával kapcsolatos információk egyaránt árnyalják az „egyetlen”-nel kapcsolatos büszkélkedő és restelkedő narratívát. Az „egyetlen szemizdat” nem volt annyira becsben tartva, mint ahogyan az utólagosan megkonstruálódott, és lényegesen nagyobb hatása volt annál, mint az, ami a kollektív emlékezetben megmaradt.

FORRÁSOK

ACNSAS: DUI „Bastionul” (Tóth Károly Antal) I 210560

ACNSAS: DUI „Sociologul” (Balázs Sándor) I 161638

ACNSAS: DUI „Gheorghiu” (Domokos Géza) I 203541

ACNSAS: DUI „Elena” (Cs. Gyimesi Éva) I 071983

ACNSAS: DUI „Aurel” (Aradi József) I 310438

Az Ady Endre Irodalmi Kör. In Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy szemizdat az életünkben. Az Ellenpontok.* Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 9–35.

¹⁴⁴ Domokos szerepéről a marosvásárhelyi írók által kezdeményezett, 36 aláírással támogatott tiltakozó levél eljuttatásában Ceaușescuhoz, illetve ugyanő felszólalásáról az Írószövetség egyik novemberi ülésén I. Dávid Gyula: *Ahogy a Szekuritáté látta... (A Lăncrănjan-könyv hazai magyar visszhangja).* *Látó*, 2013/10. 75–88. A Lăncrănjan-könyvvel szembeni magyar értelmiségi és politikusi tiltakozásokról I. Novák, 2017. 40.

- Ara-Kovács Attila – Tóth Ilona – Tóth Károly Antal: Adalékok a kételkedéshez. Vélemények a 62-ek leveléről. *Ellenpontok*, 1982/2. 29. 22–29.
- Ara-Kovács Attila: A rinocérosz éve. *Beszélő*, 1999/2. 84–93.
- Ara-Kovács Attila: A román politikai emigráció. *Motolla*, 1988/2. 3.
- Arcanum digitális szövegtár (<https://www.arcanum.com/en/>)
- Balla Zsófia: *Közös történeteink itt lebegnek Kolozsváron – csoportkép Balla Zsófiával*. *Transtex.ro*, 2023. március 12. <https://transtex.ro/kultura/2023/03/12/balla-zsofia-csoportkep-kolozsvar-tgm-szocs-geza> (Letöltés ideje: 2023. június 11.)
- Budapesti beszélgetés az *Ellenpontokról* – 1986. In: Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy samizdat az életünkben*. *Az Ellenpontok*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 139–234.
- CNSAS: *Ellenpontok (Contrapuncte) revistă clandestină, editată de mai mulți intelectuali maghiari din România, publicată la Oradea în perioada 1981 – 1983, cu opt apariții/numere*, <http://www.cnsas.ro/documente/judete/Bihor/5.pdf> (Letöltés ideje: 2022. november 29.) Ín: CNSAS, Direcția Cercetare, Expoziții, Publicații, Serviciul Programe Educaționale, proiect online „România supravegheată”, http://www.cnsas.ro/romania_supraveg.html (Letöltés ideje: 2022. november 29.)
- Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Korunk – Komp Press Kiadó, Kolozsvár, 2009.
- Decret nr. 98 din 28 martie 1983 privind regimul aparatelor de multiplicat, materialelor necesare reproducerii scrierilor și al mașinilor de scris. *Buletinul Oficial* nr. 21 din 30 martie 1983, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/565> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)
- Egy filozófiai körrel. *A HÉT*, 1971. május 21., 17.
- Ellenpontok*. Sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal. Csikszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2000.
- Ellenpontok*. Eine Samisdatzeitschrift aus der Ceaușescu-Zeit. O revistă de samizdat din timpul lui Ceaușescu. Egy samizdat folyóirat Ceaușescu idejéből. *Halbjahresschrift – hjs-online*, Montag, August 01, 2011, <https://halbjahresschrift.blogspot.com/2011/08/Ellenpontok.html> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)
- Gere Mihály: A nemzeti kérdés tudományos, marxista-leninista megoldása – a Román Kommunista Párt történelmi műve. *Előre*, 1982. december 7. 1., 3.
- Hosszú István: „Minden követelések teljesítve lesz.” *Beszélő*, 1984/4., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eminden-kovetelesetek-teljesitve-lesz-%E2%80%9D> (Letöltés ideje: 2023. június 9.)
- K. Á.: A demokrácia nehéz iskolája. Retorika szeminárium a magyar ellenzéknek! *Motolla*, 1988/2. 1., 3.
- Keszthelyi András: Szélgjegyzetek egy évfordulóhoz. *Ellenpontok*. *Beszélő*, 1992/11., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szeljegyzetek-egy-evfordulohoz> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)

- Keszthelyi András: „...Egy illúzió rabjai voltunk”. Keszthelyi András politikai tanácsadóval Ádám Zoltán és Révész Sándor beszélgetett. *Beszélő*, 2013. november, <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/keszthelyi-andras-%E2%80%9Eegy-illuzio-rabjai-voltunk%E2%80%9D> (Letöltés ideje: 2022. november 29.) „...minden romániai magyar lélek nevében”. *Ellenpontok*, 1983/9. 19–20.
- Mink András: „Ne legyünk senki helyett bátrak”. Kerekasztal-beszélgetés a Mille-nárison Hodosán Rózával, Kasza Lászlóval és Kemény Istvánnal a Szabad Európa Rádió és a magyar szemizdat kapcsolatáról. *Beszélő*, 2004/5. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Ene-legyunk-senki-helyett-batrac%E2%80%9D> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)
- Molnár János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*. Agapé Kft., Szeged, 1993.
- Szőcs Géza – Farkas-Wellman Endre: *Amikor fordul az ezred. Beszélgetőkönyv és dokumentumgyűjtemény*. Ulpius-ház, Budapest, 2009, <http://szocsgeza.eu/hu/tolem/eletut-interju/612-amikor-fordul-az-ezred-a> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)
- Tóth Károly Antal: Torzítások az Ellenpontok című kötet két utószavában. In: Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy szemizdat az életünkben. Az Ellenpontok*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 271–288.
- Tóth Károly Antal: Hogyan találta meg a román állambiztonság az Ellenpontokat. Az erdélyi szemizdat felderítésének dokumentált története. In: Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy szemizdat az életünkben. Az Ellenpontok*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 397–430.
- Tóth Károly Antal: Az Ellenpontok rövid története. In: *Ellenpontok*. Sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2000. 5–20.
- Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy szemizdat az életünkben. Az Ellenpontok*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balázs Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szemizdat*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2005.
- Bárdi Nándor – Kiss Tamás: Minority Political Agency in Historical Perspective: Periodization and Key Problems. In: Kiss Tamás et al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan, 2018. 37–70.
- Bárdi Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In: Bárdi Nándor – Éger György: *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Budapest: Károli Gáspár Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2017. 9–128.

- Bozóki András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2019.
- Danyi Gábor: *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom Magyarországon: 1956–1989*. Kézirat, magángyűjteményben, 2022. 347.
- Dávid Gyula: *Ahogy a Szekuritáté látta... (A Lăncrănjan-könyv hazai magyar visszhangja)*. *Látó*, 2013/10. 75–88.
- Filep Tamás Gusztáv: „... mintha egy idegennel történe minden” (Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: *Egy samizdat az életünkben. Az Ellenpontok*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 490 oldal). *Regio*, 2020/2. 207–217.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007.
- Kiss Tamás – Toró Tibor – Székely István Gergő: *Unequal Accommodation: An Institutional Analysis of Ethnic Claim-Making and Bargaining*. In: Kiss Tamás et al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan, 2018. 71–165.
- Mitrovits Miklós: *Tiltott kapcsolat. A magyar–lengyel ellenzéki együttműködés, 1976–1989*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2020.
- Molnár Gusztáv: *Mi volt a Limes? In: Uő: Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai. 1985–1989*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2004. 299–325.
- Novák Csaba Zoltán: *Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében*. In: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017. 11–122.
- Petrescu, Cristina: *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania*. Editura Enciclopedică, București, 2013.
- Petrescu, Cristina: *Romania*. In: Detlef Pollack – Jan Wielgoch: *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Ashgate, 2004, 141–159.
- Popescu, Stelian: *Publicația samizdat „ELLENPONTOK”, instrument de propagandă antiromânească în anii '80*. *Vitralii – Lumini și umbre (Revista veteranilor din SRI)* 2012/11. 88–92.
- Szöczi Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története*. Bloomington: iUniverse, 2013.
- Tímár Norbert: *Dissidents among the Hungarian Minority in Romania: The Interpretation and Creation of Transnational Actors, 1977–1989*. MA Thesis, CEU, Vienna, 2021, https://www.etd.ceu.edu/2021/timar_norbert.pdf (Letöltés ideje: 2022. november 29.)

- Tímár Norbert: Az Erdélyi Magyar Hírügynökség (1983–1989) története. *Regio*, 2019/2. 182–210. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v27i2.263> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)
- Totok, William: *Ellenpontok*. O revistă clandestină din timpul lui Ceaușescu. RFI Romania, 02 august 2011, <https://www.rfi.ro/social-49378-Ellenpontok-o-revista-clandestina-din-timpul-lui-ceausescu> (Letöltés ideje: 2022. november 29.)
- Ursu, Andrei: „Discernământul politic și juridic” al Securității. Deghizările repressiunii în timpul regimului Ceaușescu. *Noua Revistă a Drepturilor Omului*, 2018/1. 3–26.
- Zelei Miklós: Felzárkózás önmagunkhoz. Marosvásárhelyi beszélgetés Gálfalvi Györggyel. *Mozgó Világ*, 1979/3. 121., 124–125., 128.